

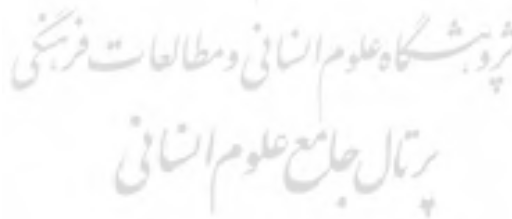
Security Strategy for I.R Iran by Looking at the East Case Study: China and Russia

Ehsan Fallahi¹ | Mohsen Rostami²

Abstract

According to Relative similar approach of I.R Iran with Russia and China, it is possible to use the potential of Russia and China to design the optimal Security strategy for I.R Iran. Therefore, this research offers some suggested strategies and tries to answer the following question. Which strategies are suitable for I.R Iran to utilize the Russia and China's abilities? In order to suggest strategies, We applying the SWOT method and Quantitative Strategic Planning Matrix (QSPM). The basic data of this article gathered by In-depth semi-structured interview and Ayatollah Khamenei's Statements. Gathered information set in survey. The result of Internal Factors Evaluation (IFE) and External Factors Evaluation (EFE) show the Central Strategic position. Therefore, strategies have been presented in the form of four aggressive, contradictory, adaptive and defensive patterns. But the final classification based on the matrix (Q.S.P.M) shows that aggressive strategies (S.O) and adaptation (O.W) based on the use of China and Russia are highly desirable, with the first five strategies based on cooperation with China and Russia, especially in economic dimensions

Keywords: Iran, China, Russia, Eastward Policy.

DOR: 20.1001.1.25381857.1401.15.54.6.1

1. Corresponding Author: Ph.D. Candidate of International Relations, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Isfahan University, Isfahan, Iran
Eh.fallahi@gmail.com
2. Assistant Professor, National Defense University, Tehran, Iran

DOR: 20.1001.1.25381857.1401.15.54.6.1

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

Eh.Fallahi@ase.ui.ac.ir

۲. استادیار، پژوهشکده امنیت ملی، دانشگاه دفاعی ملی، تهران، ایران

راهبردهای دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران با نگاه به شرق

مطالعه موردی: چین و روسیه

احسان فلاحی^۱ | محسن رستمی^۲

چکیده

با توجه به همسویی نسبی رویکرد جمهوری اسلامی ایران با روسیه و چین، به نظر می‌رسد که امکان بهره‌برداری از ظرفیت دو کشور مذکور برای تدوین راهبردهای دفاعی - امنیتی بهینه در ج.ا.ایران وجود داشته باشد. پژوهش حاضر با نگاهی به زمینه‌های همکاری و توافقات از پیش موجود میان ایران با هریک از این دو کشور در پی پاسخ به این پرسش است که «راهبردهای مطلوب جمهوری اسلامی ایران در بهره‌برداری از ظرفیت‌های چین و روسیه کدام است؟» به منظور ارائه راهبردهای پیشنهادی از مدل S.W.O.T و ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی (Q.S.P.M) استفاده شده است. داده‌های این پژوهش از طریق مصاحبه عمیق نیمه‌ساختارمند با اساتید دانشگاه و هم‌چنین با استفاده از بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} جمع‌آوری شده است. اطلاعات به دست آمده در قالب پرسش‌نامه تنظیم و در میان جامعه نمونه توزیع شد. نتایج حاصل از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (I.F.E) و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (E.F.E) موقعیت استراتژیک معطوف به مرکزیت نمودار را نشان می‌دهد. از این رو، راهبردهایی در قالب چهار الگوی تهاجمی، اقتضایی، انطباقی و تدافعی ارائه شده است. اما طبقه‌بندی نهایی براساس ماتریس (Q.S.P.M) نشان می‌دهد که راهبردهای تهاجمی (S.O) و انطباقی (O.W) که مبتنی بر استفاده از ظرفیت چین و روسیه می‌باشند، مطلوبیت بالایی دارند، به طوری که پنج راهبرد نخست مبتنی بر همکاری با چین و روسیه به ویژه در ابعاد اقتصادی است.

کلیدواژه‌ها: ایران؛ چین؛ روسیه؛ نگاه به شرق.

پژوهش‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

شکی نیست که پیشرفت در زمینه‌های گوناگون به‌ویژه در ابعاد اقتصادی نیازمند ثبات و آرامش در سطوح کلان و ساختاری است. حفظ و ارتقای امنیت از منظر ساختاری دو وجه برجسته دارد؛ وجه نخست آن مرجع درونی دارد، به این معنا که امنیت درونی یک جامعه و نظام سیاسی ممکن است از سوی عوامل درونی (انسانی و غیرانسانی) خدشه‌دار شود و در مسیر توسعه اختلال ایجاد کند؛ بنابراین نقاط قوت و ضعف داخلی در این حالت اهمیت می‌یابد. وجه دوم امنیت، مرجع بیرونی دارد. در این بُعد تهدیدات و هم‌چنین فرصت‌ها از ناحیه عوامل یا کنش‌گران خارجی ایجاد می‌شود؛ به همین دلیل راهبرد دفاعی - امنیتی کشورها باید الگوی اعاده امنیت در هر دو بُعد را مشخص سازد. علی‌رغم تفکیک این دو بُعد، در عصر جهانی شدن مرزها در هم تنیده شده است به طوری که تهدیدها و منابع برهم‌زننده امنیت در یک راستا عمل می‌کنند و از این جهت تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی، نیازمند چشم‌اندازی دو بُعدی از مسائل داخلی و خارجی (نه به صورت جزیره‌ای و جدای از هم بلکه به صورت به هم پیوسته و هم‌زمان) است. با عنایت به توضیحات فوق، پژوهش حاضر ضمن توجه به مقدمات و محذورات داخلی، در بُعد خارجی ظرفیت دو کشور چین و روسیه را برجسته و بر این اساس به ارائه راهبرد می‌پردازد.

نکته قابل توجه در بُعد خارجی آن است که نظام بین‌الملل در وضعیت گذار قرار دارد از این رو، جایگاه بین‌المللی قدرت‌های در حال ظهوری مانند چین و روسیه رو به بهبود است.^۱ به نظر می‌رسد که این کشورها در آینده نقشی تأثیرگذارتر از حال حاضر در فضای بین‌المللی به‌ویژه در مناطق پیرامونی ایران ایفا کنند. در عین حال موقعیت ویژه جغرافیایی و اقتصادی ایران همواره ضرورت رعایت توازن در رابطه با قدرت‌های جهانی را ایجاب کرده است اما در شرایطی که ج.ا.ایران با تحریم و فشار از طرف کشورهای غربی مواجه است، سیاست نگاه به شرق ضرورتی کاربردی برای ایران یافته است از این رو، چین و روسیه به عنوان دو قدرت بزرگ امنیتی فزاینده در راهبردهای دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران یافته‌اند که تحت عنوان سیاست نگاه به شرق از آن یاد می‌شود (Puri, 2017: 2). با توجه به توانایی‌های این دو کشور، سیاست‌های آن‌ها می‌تواند

۱. در این زمینه می‌توان به کشورهای عضو بریکس (BRICS) شامل برزیل، روسیه، هند، چین و آفریقای جنوبی اشاره کرد.

تأثیر قابل توجهی بر راهبرد کشورهای هم‌سو داشته باشد. ضمن اینکه چین و روسیه همانند ج.ا.ایران نظم حاکم بر سیستم بین‌المللی را ناعادلانه می‌پندارند. البته راه کارهای ابراز مخالفت با نظم موجود، نحوه مقابله با تهدیدات بین‌المللی و الگوی تأمین امنیت ملی در این کشورها در عین شباهت‌هایی که با هم دارند؛ یکسان نیست و در طول سه دهه گذشته تغییراتی داشته است. با این وجود مخالفت با وضع موجود و یک‌جانبه‌گرایی آمریکا، نقطه مشترک میان ایران با روسیه و چین است. این مسأله اهمیت بهره‌برداری بهینه از سیاست این دو کشور را برای ج.ا.ایران دوچندان کرده است.

لذا از آنجایی که چین و روسیه به‌نوعی کشورهای هم‌سو با ج.ا.ایران در نظام بین‌الملل محسوب می‌شوند، می‌توان ادعا کرد که سیاست دفاعی و امنیتی این دو کشور (به‌عنوان دو قدرت بزرگ) تأثیرات غیرمستقیمی بر امنیت جمهوری اسلامی ایران دارد. بنابراین تدوین راهبردهای دفاعی - امنیتی در راستای استفاده از ظرفیت چین و روسیه می‌تواند به ارتقای کارایی راهبردهای دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران به‌ویژه در حوزه پیرامونی کمک نماید. توجه به این موضوع از آن جهت حائز اهمیت است که منجر به نگاه چندبُعدی در راهبرد نگاری امنیتی خواهد شد، به‌طوری‌که ضمن مدنظر قراردادن مؤلفه‌های بومی و ملی در ج.ا.ایران (در محیط داخلی و پیرامونی)، به یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های خارجی یعنی همکاری با چین و روسیه نیز توجه خواهد شد؛ لذا با توجه به سیاست نگاه به شرق حاکم در ج.ا.ایران این پرسش مطرح می‌شود که راهبردهای مطلوب جمهوری اسلامی ایران در بهره‌برداری از ظرفیت‌های چین و روسیه کدام است؟ بدین منظور به کمک اعضای پتل پژوهش، ۲۱ راهبرد با استفاده از مدل S.W.O.T یا سوآت^۱ طراحی گردید. در رتبه‌بندی نهایی که با استفاده از پرسش‌نامه و روش‌های کمی انجام شده است، پنج راهبرد نخست مبتنی بر همکاری اقتصادی با چین و روسیه است. شایان ذکر است که راهبردهای دفاعی - امنیتی در جهان معاصر شامل مجموعه وسیعی از اقدامات نظامی و غیرنظامی است که ابعاد و پیامدهای امنیتی دارند و به عبارت دیگر ضروری است که نگاهی گسترش یافته به امنیت در مسائل دفاعی - امنیتی داشت. با عطف به این مسأله نه تنها موضوعات نظامی بلکه پدیده‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نیز می‌توانند در راهبرد نگاری دفاعی - امنیتی مدنظر قرار گیرند.

1. Strength, Weakness, Opoortunity, Threat (SWOT)

مبانی نظری

مفهوم شناسی

راهبرد دفاعی - امنیتی: دفاع و امنیت دو حوزه مهم و به هم مرتبط در سیاست گذاری کشورها محسوب می شوند. الگوهای دفاعی معمولاً شامل استفاده از نیروهای مسلح یک کشور است درحالی که سیاست های امنیتی عموماً شامل مجموعه گسترده تری از اقدامات از جمله واکنش های نظامی و غیرنظامی است از این رو، هنگام صحبت از الگوهای راهبردی دفاعی - امنیتی باید طیف وسیعی از موضوعات نظامی و غیرنظامی را مدنظر داشت که همه آنها ابعاد و پیامدهای امنیتی دارند (کلانتری، ۱۳۹۴: ۳۹-۴۰). به عبارت دیگر برای تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی باید نگاهی موسع و نه مضیق به مقوله امنیت داشت از این رو، به نظر می رسد که مکتب امنیتی کپنهاگ چارچوب تئوریک مناسبی برای این موضوع فراهم آورد.

مرجع امنیت: مرجع امنیت در مکاتب و رویکردهای نظری در حوزه مطالعات امنیتی پیرامون مفاهیمی هم چون فرد، رژیم، جامعه و دولت می چرخد. باری بوزان تهدیدات امنیتی را به سه دسته تهدیداتی که متوجه ایده دولت (ناسیونالیسم)، وجود فیزیکی دولت (جمعیت و منابع) و سازمان دولت (سیستم سیاسی) است، تقسیم بندی کرده است. وی معتقد بود تغییرات ایجاد شده در امنیت فردی نمی تواند به ایجاد تغییرات فوری و بی ثبات کننده در دولت بینجامد؛ چراکه امنیت فردی رابطه ای تبعی نسبت به ساختارهای عالی دولت دارد؛ بنابراین در مرتبه ای پایین تر از آن قرار داشته و با آن هم سنگ نیست. واضح است که طبق نظر بوزان، دولت در هر سه دسته مذکور محوریت دارد (Buzan, 1983: 25-30).

ادبیات نظری

با توجه به گستردگی دامنه و تنوع تهدیدات در جهان امروز، فرارفتن از نگاه نظامی محض و توجه جامع به تهدیدات امری اجتناب ناپذیر است از این رو، مطالعات امنیتی معاصر و در رأس همه آنها مکتب امنیتی کپنهاگ نگاهی جامع به مقوله امنیت دارند. مکتب کپنهاگ پنج بعد امنیت نظامی، امنیت سیاسی، امنیت اجتماعی، امنیت اقتصادی و امنیت زیست محیطی را مطرح می کند.

ادبیات نظری امنیت، بعد از جنگ جهانی اول سه دوره مهم را پشت سر گذشته است تا به وضعیت کنونی رسیده است.

دوره نخست از ۱۹۱۸ تا ۱۹۴۵: در این دوره امنیت به مثابه یک موضوع چندبعدی و چندرشته‌ای شناخته می‌شد که بحث درباره آن، مستلزم به کارگیری حقوق بین‌الملل، سازمان‌های بین‌الملل، نهادهای بین‌المللی و خلع سلاح است. در این دوره امنیت هنوز به رشته‌ای مستقل تبدیل نشده بود. با آغاز جنگ جهانی دوم، این وضعیت تغییر و امنیت ملی مورد توجه اندیشمندان روابط بین‌الملل قرار گرفت. از این پس در کنار اینکه دولت و ابزار نظامی مهمترین عوامل هستند، بستر تحقق امنیت نیز حائز اهمیت شد. در این دوره خوداتکایی و استقلال در موضوعات امنیتی به مثابه مبانی مهم برای مفهوم امنیت ملی و راهبردهای دفاعی - امنیتی آن محسوب می‌شد.

دوران جنگ سرد: امنیت در دوران جنگ سرد با قطب‌بندی‌های جدید ساختاری از قدرت مواجه گردید. مهم‌ترین موضوع بحث در این دوره یافتن بهترین استراتژی برای یک جنگ تمام‌عیار هسته‌ای و بازداشتن از حمله اتمی بود (روشندل، ۱۳۸۷: ۷). به عبارت دیگر تمرکز اصلی در این دوره بر چگونگی استفاده از مجموعه‌ای خاص از تسلیحات است. از دیگر ویژگی‌های این دوره کانالیزه شدن مسائل امنیت بین‌المللی و سیاست امنیتی در مسیر نظری و مفهومی و پیدایش مراکز تحقیقاتی و ایجاد برنامه‌های درسی ویژه گرایش امنیت بود.

بعد از ۱۹۹۱: با پایان جنگ سرد تعریف سنتی امنیت که مبتنی بر دفاع سرزمینی بود با چالش‌هایی جدی مواجه شد و اهمیت قدرت نظامی، در روابط بین‌الملل به‌طور عام و دولت‌های اروپایی به‌طور خاص کاهش یافت. از سوی دیگر افراد نیز خود را به مثابه موضوعی در مطالعات امنیتی مطرح کردند. کتاب «مردم، دولت‌ها و هراس»^۱ باری بوزان و کتاب رابرت کیوهن با عنوان «نئورئالیسم و منتقدانش»^۲ مهم‌ترین آثار این دوره هستند (عسگری، ۱۳۸۲: ۳۱-۲۸).

1. People, States and Fear
2. Neorealism and Its Critic

روش‌شناسی پژوهش

به منظور پاسخ به پرسش پژوهش، داده‌هایی از طریق مصاحبه (عمیق نیمه‌ساختارمند) و هم‌چنین با استفاده رهنمون‌های آیت‌الله خامنه‌ایمدظله‌العالی جمع‌آوری شد. این داده‌ها در قالب مدل S.W.O.T به چهار گروه نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها طبقه‌بندی شد. برای تعیین روایی از روش تعیین اعتبار محتوا استفاده شد که بر این اساس، ۴۰ گویه باقی ماندند. برای تعیین پایایی گویه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که برای نقاط قوت برابر با ۰/۷۱۵، برای نقاط ضعف ۰/۷۲۱، برای فرصت‌ها ۰/۸۹۴ و برای تهدیدها برابر با ۰/۸۵۲ بود که نشان از قابل قبول بودن پایایی دارد.

بر اساس ماهیت این پژوهش، جامعه آماری باید به گونه‌ای انتخاب می‌شد که اطلاعات کافی در زمینه مورد مطالعه داشته باشند. بدین منظور کارکنان وزارت امور خارجه در قسمت چین و روسیه (اصطلاحاً میز چین و میز روسیه) و هم‌چنین تعدادی از فرماندهان نظامی به‌عنوان جامعه آماری انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع به‌صورت هدفمند (قضاوتی) بود. جامعه آماری در مجموع ۱۷ نفر بود؛ لذا براساس فرمول کوکران حجم نمونه ۱۶ نفر انتخاب شد. جامعه آماری که در بخش مصاحبه از آن‌ها استفاده شد، شامل ۱۰ نفر از اساتید دانشگاه با مدرک دکتری علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و جغرافیای سیاسی بودند که سابقه تدریس و پژوهش در موضوعات امنیتی داشتند. شایان ذکر است که از همین اساتید به‌عنوان پنل پژوهش و به‌منظور تدوین راهنبردها استفاده شد.

میزان جذابیت داده‌ها با استفاده از روش پرسش‌نامه‌ای و از طریق ماتریس ارزیابی عوامل داخلی^۱ (I.F.E) و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی^۲ (E.F.E) تعیین شد. سپس با استفاده از تکنیک S.W.O.T تلاش شد که با ترکیب گویه‌هایی که بیشترین میزان مطلوبیت را به‌دست آوردند، راهنبردهای موجود طراحی شوند. شایان ذکر است که اگرچه مدل S.W.O.T ریشه در مطالعات مدیریت بازرگانی دارد؛ اما به‌دلیل تعمیم‌پذیری بالای آن از این تکنیک در سایر حوزه‌ها

1. Internal Factor Evaluation (IFE) Matrix
2. External Factor Evaluation (EFE) Matrix

نیز استفاده می‌شود. این تکنیک راه کار مناسبی برای ایجاد هماهنگی میان عناصر چهارگانه در قالب ارائه راهبردها فراهم می‌نماید. روش ترکیب گویه‌ها در ماتریس به شرح جدول زیر است.

جدول ۱. الگوی طراحی راهبرد در مدل S.W.O.T (Community Tool Box, 2020)

نقاط ضعف داخلی W نقاط ضعف را فهرست کنید	نقاط قوت داخلی S نقاط قوت را فهرست کنید	عوامل داخلی (IF) عوامل خارجی (EF)
استراتژی‌های انطباقی OW با استفاده از فرصت‌ها در صدد از بین بردن نقاط ضعف باشید.	استراتژی‌های تهاجمی SO با استفاده از قوت‌ها در صدد بهره برداری از فرصت‌ها باشید.	فرصت‌های خارجی O فرصت‌ها را فهرست کنید
استراتژی‌های تدافعی WT برای کاهش نقاط ضعف و دوری از تهدیدات تلاش کنید.	استراتژی‌های اقتضایی ST برای کنترل تهدیدات از نقاط قوت داخلی استفاده کنید.	تهدیدها خارجی T تهدیدها را فهرست کنید

سپس هر کدام از راهبردهای چهارگانه که براساس جدول بالا با هم ترکیب شدند، در قالب ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی^۱ (Q.S.P.M) ارزیابی و وزن نهایی آن‌ها محاسبه شد.

داده‌های پژوهش

زمینه‌های همکاری و توافقات امنیتی میان ایران و روسیه: روسیه به‌عنوان کشوری قدرتمند و پهناور، نفوذ قابل توجهی در مناطق مجاور ایران به‌ویژه آسیای مرکزی و قفقاز دارد. هم‌چنین روسیه به‌طور سنتی در غرب آسیا حضور داشته است. سوریه به‌عنوان یکی از کشورهای مهم منطقه از متحدان قدیمی روسیه محسوب می‌شود. حضور مسکو در سوریه بعد از بحران در این کشور به شکل نظامی درآمده است. این مسأله می‌تواند موضع ایران را در مقابل بازیگران فرامنطقه‌ای مانند آمریکا و اسرائیل و بازیگران فروملی از جمله داعش و سایر گروه‌ها تروریستی تقویت کند. به‌علاوه دستیابی به تکنولوژی نظامی روس‌ها همواره برای جمهوری اسلامی ایران حائز اهمیت بوده است. در بُعد نظامی - امنیتی واقعیت‌های چون گسترش ناتو به شرق و ایجاد پایگاه‌ها نظامی در شرق اروپا، آسیای مرکزی و هم‌چنین حضور نظامی آمریکا در خاورمیانه ظرفیت‌هایی برای همکاری دو کشور ایجاد کرده است. اگرچه ایران و روسیه در زمینه انتقال انرژی به اروپا رقیب

1. Quantitative Strategic Planning Matrix (QSPM)

یکدیگر محسوب می‌شوند؛ اما تلاش‌های غرب برای دورزدن این دو کشور به‌ویژه در حوزه خنزر موجبات نزدیکی این دو کشور را فراهم کرده است (Shakoor, 1995: 15-21). با توجه به مواضع نزدیک دو کشور به یکدیگر توافقات امنیتی مختلفی میان آن‌ها شکل گرفته است که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره شده است.

یکی از توافق‌نامه‌های مهم و قدیمی میان ایران و روسیه که بعدها ابعاد امنیتی به خود گرفت، «موافقت‌نامه همکاری در زمینه استفاده صلح‌جویانه از انرژی هسته‌ای»^۱ است که در آگوست ۱۹۹۲ در تهران امضا شد. مهم‌ترین مفاد این توافق شامل مواردی چون تولید رادیوایزوتوپ‌ها، چرخه سوخت، تحقیقات در زمینه گداحت هسته‌ای و تولید صنعتی قطعات راکتورهای هسته‌ای بود (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۲). سپس در سال ۱۹۹۵ قراردادی ۸۰۰ میلیون دلاری برای راه‌اندازی نیروگاه اتمی بوشهر در طول ۴/۵ سال امضا شد. در ابتدا قرار بود این نیروگاه با همکاری طرف ایرانی ساخته شود؛ اما براساس پروتکلی که در سال ۱۹۹۸ به قرارداد الحاق شد، کل پروژه به روس‌ها واگذار و یک بازه زمانی جدید ۵۲ ماهه نیز برای تحویل آن در نظر گرفته شد (Smith, 2002: 2). اما اتمام این پروژه به دلایل مختلف ۱۰ سال به تعویق افتاد. علی‌رغم همکاری‌های موجود میان طرفین در دهه ۱۹۹۰، مسکو در دوران یلستین (دهه ۱۹۹۰) با توجه به نگاه خوش‌بینانه‌ای که در مورد همکاری با غرب داشت، توافق‌نامه‌ای مخفی با آمریکا در سال ۱۹۹۵ در مورد عدم انعقاد قرار داد تسلیحاتی با ایران و تکمیل هرچه سریع‌تر تعهدات باقی مانده تا ۱۹۹۹ به امضا رساند؛ اما با روی کار آمدن پوتین در سال ۲۰۰۰، مسکو این توافق‌نامه با آمریکا را لغو کرد. سپس با دیدار سیدمحمد خاتمی رئیس‌جمهور وقت ایران از مسکو در سال ۲۰۰۱، موافقت‌نامه «روابط متقابل و اصول همکاری بین جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه»^۲ امضا شد که براساس آن قراردادهای نظامی میان ایران و روسیه مجدداً برقرار شد؛ به طوری که چندین قرارداد دوطرفه همکاری‌های نظامی و فنی^۳ میان تهران و مسکو منعقد شد. به‌عنوان مثال در همان سال قرارداد خرید هلیکوپتر و تسلیحات زرهی به ارزش ۱۵۰ میلیون دلار امضا شد. در سال ۲۰۰۵ نیز قرارداد ۹۰۰ میلیون دلاری خرید سیستم دفاع هوایی از روسیه امضا شد. هم‌چنین شرکت دولتی

1. agreement for cooperation in the peaceful uses of nuclear energy

2. principles of cooperation between the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation

3. Bilateral agreement on military and technical cooperation

روسوبورن اکسپرت^۱ قراردادهایی را با طرف ایرانی برای ساخت و ارسال ماهواره امضا کرد. در قالب همین قرارداد اولین ماهواره ایرانی در اکتبر ۲۰۰۵ به فضا ارسال شد (Kassianova, 2006). البته به اعتقاد کارشناسان بسیاری از توافقات و قراردادهای حاصل شده به دلیل ابعاد نظامی و امنیتی آن، جنبه عمومی پیدا نکرده است.

به هر حال موافقت‌نامه سال ۲۰۰۱ به حدی اهمیت داشت که یوگنی پریماکف^۲ نخست وزیر روسیه با عنوان بزرگ‌ترین رویداد تاریخ دو کشور از آن یاد کرده بود (ولی‌زاده و صالحی، ۱۳۹۹: ۳۱۳). به طوری که از آن پس دوره جدیدی در روابط امنیتی دو کشور آغاز شد. با این وجود موافقت‌نامه سال ۲۰۰۱ صرفاً ماهیت نظامی نداشت. در مقدمه آن توافق‌نامه آمده است که «طرفین، روابط همه‌جانبه در ابعاد گسترده‌تر و بلندمدت سیاسی، تجاری، اقتصادی علمی، فنی، فرهنگی و ... را توسعه خواهند بخشید». یکی از بندهای مهم بیان می‌دارد که چنانچه یکی از طرفین مورد تجاوز کشور دیگری قرار بگیرد، طرف دیگر باید از ارائه هر گونه کمک به متجاوز خودداری نماید (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۰). اهمیت این بند بدان جهت است که چند ماه بعد، وقایع ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ اتفاق افتاد و جمهوری اسلامی ایران به عنوان محور شرارت با خطر حمله آمریکا مواجه شد. در حالی که روسیه به عنوان عضو دائم شورای امنیت با ایران قرارداد عدم تجاوز امضا کرده بود.

چنان که ذکر شد همکاری‌های امنیتی میان ایران و روسیه تنها به ابعاد نظامی آن محدود نمانده است. به عنوان مثال در ژانویه ۲۰۱۳ توافق‌نامه‌ای میان وزارت کشور ایران و روسیه در تهران امضا شد. مفاد این توافق بیشتر متناظر با موضوعات مرتبط با امنیت داخلی از جمله شناسایی و مقابله با جرایم ارتكابی توسط گروه‌های جنایتکار سازمان‌یافته، حفظ نظم و امنیت عمومی، مبارزه با قاچاق انسان و مواد مخدر، سرقت و قاچاق آثار باستانی، قاچاق اسلحه و مهمات، ناآرامی‌های داخلی، امنیت سایبری و مواردی از این قبیل است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۲). اما با وجود ابعاد مختلف همکاری‌های امنیتی میان طرفین، نمی‌توان منکر شد که یکی از مهم‌ترین وجوه مشارکت ایران و روسیه مباحث نظامی است. در همین راستا در ۲۰ ژانویه ۲۰۱۵ توافق‌نامه‌ای امنیتی میان

1. Rosoboronexport
2. Yevgeny Primakov

سرگئی شوگیو^۱ وزیر دفاع روسیه و حسین دهقان وزیر دفاع وقت ایران به امضا رسید. هرچند مفاد این توافق نامه به طور کامل منتشر نشد؛ اما به گفته طرفین، محورهای اصلی توافق شامل مواردی هم چون مبارزه بر تروریسم، تبادل پرسنل نظامی با اهداف آموزشی، افزایش بازدید متقابل از بندرهای دو کشور توسط نیروی دریایی و اجرای مانورهای مشترک است (Gady, 2015). بنابه برخی گمانه‌زنی‌ها بخشی از این موافقت نامه به توافقات دو طرف در مورد بحران سوریه مربوط می‌شود. در سال ۲۰۱۹ نیز توافق نامه دیگری میان امیر حاتمی وزیر دفاع وقت ایران و شوگیو وزیر دفاع روسیه امضا شد که موضوع اصلی آن توسعه همکاری‌های نظامی ایران و روسیه در حوزه خزر و قفقاز بود. در این چارچوب در آگوست ۲۰۲۰، یک هیئت نظامی گسترده از ایران به مسکو سفر کرد تا در مانور کاوکاز (قفقاز)^۲ شرکت کند و هم‌چنین در مورد توسعه همکاری‌های نظامی گفت‌وگو نمایند. در این دیدارها دو طرف به توافق رسیدند که تمرینات و مانورهای مشترک دریایی را نه تنها در دریای خزر بلکه در سه بندر جنوبی ایران یعنی چابهار، بند بوشهر و بندرعباس گسترش دهند (Goble, 2020). بدین ترتیب ایران و روسیه در فوریه ۲۰۲۱ با استفاده از تأسیسات بندری ایران رزمایش مشترک دوجانبه در شمال اقیانوس هند و دریای عمان برگزار کردند (یورونیوز، ۲۰۲۱). البته پیش از آن نیز در روزهای پایانی سال ۲۰۱۹ رزمایش مشترک دریایی سه جانبه ایران، روسیه و چین دریای عمان برگزار شده بود (ایرنا، ۱۳۹۸) که حاکی از همکاری جدی این سه کشور برای مقابله با تهدیدات منطقه‌ای است. بنابه گفته سفیر روسیه در تهران این رزمایش سه گانه قرار است مجدداً در اواخر سال ۲۰۲۱ یا اوایل سال ۲۰۲۲ با مشارکت هر سه کشور تکرار شود (دویچه‌وله، ۲۰۲۱).

شایان ذکر است که توافق سال ۲۰۰۱ به مدت ۱۰ سال اعتبار داشت؛ اما براساس سازوکار تمدید خودکار ۵ ساله (UNTC, 2001)، تاکنون سه بار تمدید شده است. محمدجواد ظریف در سفر ژانویه ۲۰۲۱ به مسکو از تمدید این قرارداد برای سومین بار و ضرورت تنظیم قراردادی جدید که متناسب با مقتضیات حال حاضر باشد، سخن گفت. در چارچوب این قرارداد تاکنون برخی همکاری‌های نظامی میان ایران و روسیه و به ویژه خریدهای تسلیحاتی صورت گرفته است

1. Sergey Shoygu
2. Kavkaz (Caucasus) 2020

(Mehdi, 2020). در همین راستا از پایان انقضای تحریم تسلیحاتی ایران در اکتبر ۲۰۲۰ و عدم تأیید مجدد آن در شورای امنیت سازمان ملل، همکاری موشکی و ماهواره‌ای ایران و روسیه توسعه قابل توجهی یافته است. بنابه برخی گزارش‌ها، روس‌ها با طرف ایرانی به توافق رسیده‌اند که ماهواره پیشرفته کانوپوس - وی^۱ را در خاک خود برای ایران به فضا ارسال کنند و سپس کنترل آن را به خدمه ایرانی آموزش دیده در پایگاه استان البرز واگذار کنند. هم‌چنین در پاییز ۲۰۲۰، رئیس یک مرکز تحقیقاتی در روسیه فاش کرد که ایران به سیستم راداری رزونانس - ان‌ای^۲ روسی دست پیدا کرده است. این سیستم راداری حساسیت فرکانسی بسیار بالایی دارد و گفته می‌شود که قابلیت ردگیری جنگنده‌های F35 آمریکایی را دارد (Eftekhari, 2021). علاوه بر تهدیدات سخت‌افزاری تهدیدات سایبری در جهان معاصر از جمله خطرات جدید پیش روی امنیت ملی کشورها محسوب می‌شود. تهران و مسکو از این بُعد روابط امنیتی نیز غافل نمانده‌اند. چنان‌که ذکر شد یک بند از توافق‌نامه وزارت کشور ایران و روسیه در سال ۲۰۱۳ به امنیت سایبری اختصاص یافته بود؛ اما توافق‌نامه‌ای تخصصی در این زمینه میان دو کشور وجود نداشت تا اینکه در ژانویه ۲۰۲۱ توافق‌نامه، امنیت سایبری و فناوری اطلاعات و ارتباطات^۳ با حضور وزرای خارجه دو کشور در مسکو امضا شد. این توافق‌نامه شامل مفادی در زمینه مبارزه با تهدیدات مجازی، تبادل اطلاعات، مبارزه با جنایات مرتبط با فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، همکاری‌های فنی و تکنولوژیکی و هم‌چنین همکاری، شناسایی و هماهنگی در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای تضمین امنیت ملی و بین‌المللی در زمینه سایبری می‌باشد (Ministry of Foreign Affairs, 2021). با توجه به پیشرفت‌های روسیه در حوزه فناوری اطلاعات، این توافق‌نامه می‌تواند توانایی تدافعی و تهاجمی سایبری ج.ا.ایران را ارتقا و وابستگی ایران به تکنولوژی غربی در این زمینه را کاهش دهد (Council on Foreign Relations, 2021).

زمینه‌های همکاری و توافقات میان ایران و چین: جمهوری اسلامی ایران به دلیل مقابله با یک‌جانبه‌گرایی ایالات متحده آمریکا و شرکای آن به بهانه‌های مختلف مورد فشار و تحریم کشورهای غربی قرار گرفته است از این رو، تهران همواره تلاش کرده است که برای جلوگیری از

1. Kanopus-V

2. Rezonans-NE

3. Cybersecurity and Information and Communications Technology (ICT)

انزوای خارجی، همکاری خود را با قدرت‌های موثر غربی در نظام بین‌الملل گسترش دهد. چین به‌عنوان قدرتی نوظهور با جایگاه اقتصادی دوم در جهان یکی از گزینه‌های مطلوب ایران برای کسب حمایت خارجی و کاهش فشارها محسوب می‌شود. هم‌چنین برخورداری چین از حق و تو در شورای امنیت جایگاه ویژه‌ای به این کشور در سیاست خارجی ایران بخشیده است. به‌علاوه این کشور در قالب ابتکار کمربند راه^۱، نفوذ خود را در مناطق مجاور ایران از جمله آسیای مرکزی، خلیج فارس و پاکستان افزایش داده است. منطقه غرب آسیا نیز به‌عنوان عمق ژئوپلیتیکی ایران یکی از مناطق مورد نظر چین برای گسترش نفوذ است به‌طوری‌که یکی از کریدورهای ابتکار کمربند راه، از غرب آسیا عبور می‌کند. از دیگر قابلیت‌های مهم چین برای ایران نیاز فزاینده این کشور به انرژی‌های فسیلی است که می‌تواند این کشور را به یک مشتری قابل اعتماد برای ایران تبدیل کند. توانایی و تکنولوژی شرکت‌های چینی برای توسعه میادین نفتی و گازی کشور در شرایط تحریم نیز یکی از قابلیت‌های مهم چین است. علاوه بر این مسائل، چین نیز مانند ایران با تجربه ناخوشایند دخالت و استعمار خارجی در قرون ۱۸ و ۱۹ مواجه بوده است از این‌رو، حزب کمونیست چین با دیده شک به قدرت‌های غربی می‌نگرد و نظم رایج بین‌المللی را ناعادلانه می‌پندارد. بنابراین پکن هدفی مشابه (نه یکسان) با تهران برای تعدیل نظام بین‌الملل و مقابله با یک‌جانبه‌گرایی آمریکا دارد که این مسئله وزن چین را برای ایران ارتقا داده است (فلاحی و امید، ۱۳۹۹، ۵۴۳-۵۴۸).

جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب به دلیل رابطه دوستانه حکومت چین با محمدرضا شاه پهلوی و هم‌چنین به دلیل شعار نه شرقی نه غربی، تمایلی برای توسعه روابط با چین کمونیست نداشت؛ اما اندکی بعد با شروع جنگ تحمیلی چین تبدیل به یکی از تأمین‌کنندگان اصلی تسلیحات ایران شد از این‌رو، سرآغاز رابطه جمهوری اسلامی ایران و چین ماهیت تسلیحاتی داشته است. البته چین به‌طور هم‌زمان به عراق نیز سلاح ارسال می‌کرد؛ اما به دلیل فشارهای غرب، ارسال سلاح‌های چینی به ایران در طول جنگ گاهی به‌طور غیرمستقیم و با استفاده از طرف‌های ثالث به‌ویژه کره شمالی انجام می‌شد. از مهم‌ترین تسلیحات چینی مورد استفاده در جنگ موشک‌های ضد کشتی کرم ابریشم و موشک C80 بود (Harold and Nader, 2012: 6-7). با پایان جنگ

1. Belt Road Initiative (BRI)

ایران و عراق روابط تسلیحاتی ایران و چین نه تنها متوقف نشد، بلکه توسعه هم یافت. در سال ۱۹۹۶ توافقی تسلیحاتی میان دو طرف با ارزش ۴/۵ میلیارد دلار به امضا رسید^۱: (Gill, 1998: 357). با این وجود براساس اطلاعات موجود در پایگاه داده‌های مؤسسه تحقیقات صلح بین‌المللی استهکلم^۲، ایران از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۵ حدود ۲/۱ میلیارد دلار واردات اسلحه از چین داشته است (SIPRI, 2021). با اوج گرفتن بحران هسته‌ای و تحریم تسلیحاتی ایران، رابطه نظامی تهران - پکن کاهش یافت؛ اما شواهد نشان می‌دهد که بعد از توافق هسته‌ای و انقضای تحریم تسلیحاتی ایران، روابط نظامی دو طرف افزایش یافته است تا حدی که در سال ۲۰۱۵ گمانه‌زنی‌هایی مبنی بر توافق خرید ده‌ها جنگنده چندمنظوره J-10 چینی توسط ایران مطرح شد^۳؛ اما هیچ کدام از طرفین این خبر را تأیید یا رد نکردند. این سکوت می‌تواند نشانه‌ای بر واقعی بودن خبر باشد (Gady, 2015). هم‌چنین در سال ۲۰۱۵ شرکت «ایران‌الکتریک» قراردادی با شرکت‌های چینی برای بهره‌برداری از ماهواره «بیدویو ۲»^۴ امضا کرد که برای موقعیت‌یابی، زمان‌بندی و ناوبری در زمینه تجهیزات دفاعی و موشک‌های بالستیک کاربرد دارد. این شکل از همکاری‌های میان شرکت‌های چینی و ایران در اشکال مختلف وجود داشته است که هموار با فشار غرب محدود شده است. در همین راستا در آپریل ۲۰۱۴ وزارت خزانه‌داری آمریکا هشت شرکت چینی را به دلیل همکاری با صنایع موشکی ایران تحریم کرد. مجدداً در سال ۲۰۲۰ دو شرکت چینی «چنگدو» و «زیبولیم» به دلیل تأمین قطعات الکترونیکی صنایع موشکی ایران از طرف آمریکا تحریم شدند (Segev, 2021: 4). البته چین علاوه بر صادرات تسلیحات و تجهیزات وابسته در زمینه ساخت آن‌ها نیز کمک‌های رسمی و غیررسمی به ایران ارائه داده است. به‌عنوان مثال ایران در سال ۲۰۰۵ به عضویت سازمان همکاری فضایی آسیا پاسفیک^۵ درآمد. چین در قالب این سازمان به جمهوری

۱. این مبلغ فقط برای یک قرارداد اغراق‌آمیز به نظر می‌رسد. با این وجود چین با هدف تأمین منافع اقتصادی مایل به دریافت مبالغ بالا از طریق فروش تسلیحات بود.

2. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)

۳. این جنگنده تک‌موتوره بوده و به‌لحاظ کارکرد، با F16 آمریکا و رافال فرانسه قابل مقایسه است.

4. BeiDou 2 satellite

۵. این سازمان با عنوان رسمی Asia-Pacific Space Cooperation Organization (APSCO) در سال ۲۰۰۳ توسط چین، پاکستان و تایلند بنیان نهاده شد. هدف این سازمان تحقیقات در زمینه استفاده صلح‌آمیز از خارج جو به‌ویژه فضا و تکنولوژی

ماهواره‌ای است (Garver, 2013: 85).

اسلامی ایران برای ساخت موشک‌های بالستیک با قابلیت حمل ماهواره کمک کرده است (Garver, 2013: 58). اما از سوی دیگر یکن به دلیل ملاحظات سیاسی و اقتصادی که در تعامل با غرب دارد، در انعقاد قراردادهای تسلیحاتی مستقیم با ایران بسیار محتاط عمل کرده است^۱. با این وجود به نظر می‌رسد که چین در زمینه انتقال تکنولوژی، دانش فنی، مشاوره علمی و اعزام کارشناسان به ایران در حد قابل ملاحظه‌ای فعال بوده است؛ زیرا ردیابی چنین فعالیت‌های به مراتب دشوارتر از صادرات تسلیحات و تقریباً غیرممکن است. این امر باعث توسعه صنایع نظامی بومی در ایران نیز خواهد شد که برای تهران به مراتب مهم‌تر از واردات محض است (Gill, 358: 1998). به نظر می‌رسد که بخشی از دیدارهای روبه‌افزایش مقامات نظامی دو کشور به‌ویژه بعد از توافق هسته‌ای نیز در همین راستا باشد. به‌عنوان مثال در می ۲۰۱۴ حسن دهقان وزیر دفاع وقت ایران در سفر به چین با «چانگ وانگون» وزیر دفاع چین دیدار کرد و بر توسعه مناسبات نظامی میان دو کشور تأکید کردند. در اکتبر ۲۰۱۴ حبیب‌الله سیاری فرمانده وقت نیروی دریایی ارتش از چین دیدار و با همتای چینی خود «وو شننگلی» نشستی در مورد امنیت دریایی، مبارزه با دزدی دریایی و گسترش همکاری‌های نظامی و فنی در قلمرو دریا داشت. در اکتبر ۲۰۱۵ سرلشگر فیروزآبادی رئیس وقت ستاد کل نیروهای مسلح در تهران با «سان جیانگو» رئیس ستاد کل ارتش چین دیدار کرد و یادداشت تفاهم همکاری در زمینه موزاعت دفاعی، آموزشی، فنی، اطلاعاتی، سایبری و ترویسیم را امضا کردند. در ۲ نوامبر ۲۰۱۵ نیز حسن شاه‌صفی فرمانده وقت نیروی هوایی ارتش در سفر به چین با «ما ژیاوتیان» همتای چینی خود دیدار کرد و بر توسعه مناسبات تأکید شد. فرمانده نیروی هوایی ارتش در این سفر از چند شرکت چینی فعال در حوزه الکترونیک هوایی و مرکز دفاع هوایی چین بازدید کرد (رضایی و وثوقی، ۱۳۹۵: ۱۰۱-۱۰۳). در نوامبر ۲۰۱۶ هیأت نظامی بلندپایه چین سفری سه روزه به ایران داشتند. در این چارچوب سرلشگر فیروزآبادی همانند سال ۲۰۱۵ با «سان جیانگو» رئیس ستاد کل ارتش چین دیدار داشتند. سپس دریاسالار «سان جیانگو» با حسین دهقان وزیر دفاع وقت ایران دیدار کرد و در نهایت «چانگ وانگون» وزیر دفاع

۱. طبق اطلاعات موجود در پایگاه داده‌های مؤسسه تحقیقات صلح بین‌الملل استهکلم، چین به‌عنوان دومین شریک تسلیحاتی ایران از ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۵ حدود ۲/۱ میلیارد دلار صادرات اسلحه به ایران داشته است، درحالی که این رقم برای روسیه به‌عنوان نخستین شریک تسلیحاتی ایران در طول سه دهه اخیر حدود ۴ میلیارد دلار بوده است (SIPRI, 2021).

چین با حسین دهقان دیدار کردند. در این دیدار تفاهم‌نامه سال ۲۰۱۵ با امضای وزرای دفاع به موافقت‌نامه نظامی تبدیل شد (Gady, 2016). در ادامه این دیدارها در یادار خانزادی فرمانده وقت نیروی دریایی ارتش در آپریل ۲۰۱۹ در هفتادمین سالگرد تأسیس نیروی دریایی چین شرکت کرد و در جمع فرماندهان ۵۵ کشور، مواضع نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران را تشریح کردند (خبرگزاری صداوسیما، ۱۳۹۸). هم‌چنین محمدحسین باقری رئیس ستاد کل نیروهای مسلح در سپتامبر ۲۰۱۹ در رأس یک هیأت بلندپایه به چین سفر و با مقام‌های ارشد نظامی از جمله رئیس ستاد کل نیروهای مسلح و معاون فرماندهی کل قوای چین دیدار داشت. در این سفر در مورد چگونگی برگزاری کمیسیون مشترک فنی و صنعتی ایران و چین با محوریت وزارت دفاع گفت‌وگو شد (ایرنا ۱۳۹۸). افزایش این دیدارها در سال‌های اخیر در حالی اتفاق افتاده است که از سال ۲۰۰۰ به بعد، دیدار مقامات نظامی دو کشور به شدت محدود شده بود؛ اما از سال ۲۰۱۴ به بعد این دیدارها افزایش یافته است (Wuthnow, 2015). روند فزاینده این دیدارها می‌تواند دو علت اصلی داشته باشد؛ نخست توافق هسته‌ای ایران در سال ۲۰۱۴ که فضای بین‌المللی را برای همکاری با ایران مساعد کرد و دوم؛ رویکرد دفاعی قاطعانه‌تر «شی جین‌پینگ» رئیس‌جمهور جدید چین از سال ۲۰۱۳ به بعد. در همین راستا برای نخستین بار در سپتامبر ۲۰۱۴ چین و ایران در خلیج فارس رزمایش مشترک دریایی برگزار کردند (Gady, 2017). مجدداً در سال ۲۰۱۷ رزمایشی مشترک با حضور ناگروه ایران و چین در شرق تنگه هرمز و دریای عمان برگزار شد (Reuters, 2016). هم‌چنین چین در رزمایش سه‌جانبه دریایی با حضور ایران و روسیه در اواخر سال ۲۰۱۹ شرکت کرد. ایران بدین وسیله بعد از خروج ترامپ از برجام نه تنها قدرت نظامی خود را تصویر می‌کشد؛ بلکه قدرت اقتناع دیپلماتیک تهران برای همراه کردن متحدانش را نشان می‌دهد (Haider, 2020).

علی‌رغم توسعه مناسبات نظامی و تسلیحاتی میان ایران و چین اما، بخش اعظم همکاری‌های دو کشور تاکنون در زمینه احداث زیرساخت‌ها و روابط اقتصادی بوده است. در طول دو دهه گذشته چینی‌ها در ساخت پل‌ها، جاده‌ها، تونل‌ها و سد‌ها در ایران فعال بوده‌اند. از معروف‌ترین پروژه‌های عمرانی چین در ایران می‌توان به عملیات احداث بلندترین سد جهان در استان لرستان (Harold and Nader, 2012: 11-12) یا بزرگراه تهران - شمال اشاره کرد. یکی از مهم‌ترین و

قدیمی ترین پروژه های عمرانی چین در ایران که می توان آن را سرآغاز همکاری های بیشتر دانست، مترو تهران بوده است. در سال ۱۹۹۲ شرکت راه آهن شهری و متروی تهران^۱ با شرکت اعتماد بین المللی و سرمایه گذاری چین^۲، قراردادی ۳۶۰ میلیون دلاری برای ساخت ۴۹ کیلومتر اولیه مترو تهران امضا کردند. با رضایت طرفین در سال های بعد نیز همکاری در این زمینه گسترش یافت. در سفر سال ۲۰۰۰ سیدمحمد خاتمی رئیس جمهور وقت ایران به چین، پکن با پشتیبانی مالی ۵۰۰ میلیون دلاری برای توسعه مترو تهران موافقت کرد. اهمیت مترو تهران در همکاری ایران و چین به حدی بوده است که وزیر وقت کشور در یک سخنرانی عمومی در سال ۲۰۰۳ اعلام کرد که همکاری ایران و چین در مترو تهران، الگویی برای همکاری دو کشور در سایر حوزه ها است (Garver, 2011: 261-264). با توجه به موقعیت جغرافیایی ایران، اهمیت پروژه های ارتباطی و ترانزیتی کشور در پرتو ابتکار کمربنده راه اهمیتی دوچندان برای چین پیدا کرده است، به طوری که کل سرمایه گذاری چین در ایران از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۰ حدود ۲۶/۶ میلیارد دلار بوده است. از این میزان بخش انرژی با ۱۰/۷ میلیارد دلار در رتبه نخست و بخش ترانزیت با حدود ۷ میلیارد دلار در رتبه دوم سرمایه گذاری های چین در ایران قرار داشته است (AEI, 2021). از مهم ترین پروژه های ارتباطی چین در ایران در سال های اخیر قطار پرسرعت تهران - قم - اصفهان با طول ۴۱۰ کیلومتر است که در عرض یک ساعت و سی دقیقه از تهران به اصفهان خواهد رسید. فاز اول این پروژه ۲۲ میلیارد دلار هزینه دارد که توسط شرکت های چینی تأمین مالی خواهد شد. ۴۰ درصد پروژه نیز توسط چینی ها احداث خواهد شد. از دیگر پروژه های مهم در این حوزه، الکتریکی کردن مسیر ریلی تهران مشهد است که قرارداد آن با طرف چینی در سال ۲۰۱۴ امضا شد. سرعت این مسیر برای قطارهای باری ۲۰۰ کیلومتر در ساعت و برای قطارهای مسافری ۲۵۰ کیلومتر در ساعت است. قرارداد خرید ۷۰ لوکوموتیو برقی با چین نیز امضا شده است (Shariatinia & Azizi, 2016: 51-51). به علاوه چین در حوزه روابط تجاری شریک اول ایران محسوب می شود. عمده صادرات ایران به چین، نفت است. پس از خروج ترامپ از برجام و اعمال تحریم های ثانویه علیه صنعت نفت، چین به اشکال مختلف صادرات نفت از ایران را ادامه

1. The Tehran Urban and Suburban Railway Company (TUSRC)
2. China International Trust and Investment Company (CITIC)

داده است (Alterman, 2021: 2)؛ اما با توجه به تلاش دو طرف برای دورزدن تحریم‌ها، اطلاعات دقیقی از میزان صادرات نفت ایران به چین در دسترس نیست و آنچه که در سطح رسانه‌ها مطرح می‌شود، بیشتر در حد گمانه‌زنی است. واردات ایران از چین در ۱۳۹۹ حدود ۹/۸ میلیارد دلار و صادرات ایران به چین حدود ۷/۵ میلیارد دلار بوده است (اتاق بازرگانی، ۱۴۰۰).

یکی دیگر از وجوه همکاری‌های ایران و چین که ابعاد برجسته امنیتی دارد، پرونده هسته‌ای ایران است. چینی‌ها در مورد ابعاد فنی برنامه هسته‌ای رابطه سازنده‌ای با تهران داشته‌اند؛ اما تنها دوازده سال از این همکاری (۱۹۸۵-۱۹۹۷) به شکل رسمی و آشکار بوده است.^۱ نخستین توافق‌نامه هسته‌ای ایران و چین در سال ۱۹۸۵ امضا شد. پکن در آن زمان به تازگی اصلاحات اقتصادی را آغاز کرده بود و امید داشت که با امضای این موافقت‌نامه، منافع اقتصادی پرسودی کسب نمایند. اگرچه مفاد این توافق‌نامه مخفی بود؛ اما با توجه به تعاملات چین با ایران و پاکستان می‌توان حدس زد محتوای اصلی آن علاوه بر صادرات اورانیوم غنی‌شده و کمک‌های فنی، در مورد انتقال فناوری نیز بوده است چنان‌که مشارکت چین در ساخت مرکز تحقیقات هسته‌ای اصفهان در همین دوره انجام شد. هم‌چنین پکن در آموزش مهندسان هسته‌ای به ایران کمک می‌کرد. در سال ۱۹۹۱ «لی پنگ» نخست وزیر چین در سفر به تهران تمایل پکن برای تکمیل نیروگاه رهاشده بوشهر را اعلام کرد. در اکتبر ۱۹۹۱ نیز «یانگ شانگ کون» رئیس‌جمهور چین از برخی تأسیسات هسته‌ای ایران بازدید کرد و مجدداً تمایل چین برای تکمیل نیروگاه بوشهر را اعلام کرد؛ پروژه‌ای که هیچ‌گاه عملی نشد. نهایتاً با سفر هاشمی رفسنجانی در سال ۱۹۹۲ به چین، دومین توافق‌نامه هسته‌ای میان طرفین امضا شد. در این چارچوب چین دو راکتور ۳۰۰ مگاواتی برق هسته‌ای در نزدیک دارخوین احداث کرد (Davis et al, 2012: 25-29). به‌علاوه یک تُن محصول اورانیوم غنی‌شده به ایران صادر کرد که تهران از این مواد برای آزمایش سانتریفیوژها استفاده می‌کرد. به‌علاوه چین در بهره‌برداری از منابع اورانیوم با ایران همکاری داشته است (Segev, 2021: 4). اما با توجه به رویکرد اقتصادی چین در تعامل با آمریکا پس از برگزاری چند دیدار میان جیانگ زمین رئیس‌جمهور وقت چین و کلینتون در سال ۱۹۹۶، پکن متعهد شد که از فروش راکتور هسته‌ای و اورانیوم به ایران خودداری و سایر همکاری‌های هسته‌ای با ایران را

۱. با اعمال فشارهای غرب چین نهایتاً در سال ۱۹۹۷ پذیرفت که به همکاری هسته‌ای با ایران خاتمه دهد.

نیز متوقف کند (Davis et al, 2012: 30). بعد از این سال‌ها همکاری فنی چین با برنامه هسته‌ای ایران (حداقل در حالت رسمی) به شدت کاهش یافت^۱ و ایران در این زمینه به سمت روسیه متمایل شد؛ اما چینی‌ها در مورد ابعاد سیاسی پرونده هسته‌ای ایران، خود را حامی تهران می‌دانند. آن‌ها در شورای امنیت سازمان ملل و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۲ همواره بر حق دسترسی ایران به انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای تأکید داشته‌اند. پکن هیچ‌گاه ادعای غربی‌ها در مورد نیات نظامی تهران در مورد وجوه نظامی برنامه هسته‌ای را نپذیرفته است و در عوض تأکید داشته است که برنامه هسته‌ای ایران تنها جنبه تأمین انرژی و کارکردهای فناورانه و درمانی دارد. هم‌چنین پکن همواره اطلاعات ارائه شده توسط سازمان‌هایی مانند موساد و سیا را رد کرده است و صرفاً به گزارش‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی تکیه داشته است. با این وجود چین به تمام قطع‌نامه‌های پیشنهادی شورای امنیت علیه برنامه هسته‌ای ایران رأی مثبت داده است؛ اما پکن معتقد است که در نهایت باعث به تأخیر افتادن صدور قطع‌نامه‌ها و اصلاح آن‌ها به نفع ایران شده است (Graver, 2016: 84; Garver, 2013: 189). با نگاهی واقع‌بینانه باید پذیرفت که چین به دلیل محدودیت‌های سیاسی و اقتصادی که در رابطه با غرب دارد، نمی‌توانسته قطع‌نامه‌ها را به نفع ایران و تو کند؛ کما این که روسیه نیز به‌عنوان دیگر متحد نزدیک‌تر تهران چنین کاری نکرده است.

از مهم‌ترین تحولات جدید در روابط ایران و چین توافق‌نامه موسوم به «برنامه جامع مشارکت راهبردی ۲۵ ساله ایران و چین»^۳ است که در مارس ۲۰۲۱ به امضا رسید. به بیان «وانگ یی»^۴ وزیر خارجه چین بر مبنای این توافق‌نامه، طرفین تمام ظرفیت‌ها را برای ارتقای همکاری راهبردی و تحقق منافع متقابل در آینده به کار خواهند گرفت (Xinhua, 2021). به اعتقاد بسیاری از کارشناسان با وجود اینکه چینی‌ها در مورد این توافق‌نامه با احتیاط سخن گفته‌اند؛ اما در قالب این توافق‌نامه کلان، امکان همکاری‌های گسترده ایران و چین در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و نظامی مهیا خواهد شد (Qamar & Priya, 2021: 1-2). چین در چارچوب این توافق‌نامه پذیرفته است که در ۲۵ سال آینده ۴۰۰ میلیارد دلار در ایران سرمایه‌گذاری کند. اگرچه این

۱. لذا اطلاعات چندانی در مورد همکاری‌های فنی چین با برنامه هسته‌ای ایران در دسترس پژوهشگران قرار ندارد.

2. International Atomic Energy Agency (IAEA)

3. Twenty-five years Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P.R. Chin

4. Wang Yi

توافق نامه تعهد حقوقی مشخصی برای طرفین ایجاد نمی کند؛ اما در قالب آن، امکان شکل گیری قراردادهای تخصصی در زمینه های مختلف فراهم می شود. این توافق نامه را به لحاظ ماهیت می توان با موافقت نامه «روابط متقابل و اصول همکاری بین ج.ا.ایران و روسیه» در سال ۲۰۰۱ مقایسه کرد که پس از امضای آن، سطح روابط مسکو - تهران به شکل قابل توجهی افزایش یافت.

احصای گویه های چهار گانه: در چارچوب مکتب امنیتی کپنهاگ برای احصای نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت ها، پنج بعد امنیتی مدنظر قرار گرفته است. هم چنین با توجه به اینکه مکتب کپنهاگ سطح تحلیل میانه را به سطوح کلان و خرد اضافه کرده است، برخی از شاخص های مدنظر در سطح میانه مطرح شده اند. در تلاش برای احصای گویه ها علاوه بر مصاحبه با ۱۰ نفر از کارشناسان، به بیانات مقام معظم رهبریمدظله العالی نیز استناد شده است از این رو، در پایان هر گویه علاوه بر اشاره به شماره مصاحبه ها، بخشی کوتاه از بیانات رهبری نیز آمده است.

جدول ۲. نقاط قوت دفاعی - امنیتی

ردیف	نقطه قوت	شماره مصاحبه ها
۱	توان موشکی و قابلیت بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران	۱۰،۹،۸،۷،۵،۴،۲،۱
۲	موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ایران	۱۰،۷،۴،۲،۱
۳	برخورداري همزمان از نمادهای ملی و دینی [ملی گرایی و اسلام گرایی]	۸،۶،۵
۴	قدرت نظام در بسیج مردمی	۹،۷،۴
۵	فرهنگ مقاومت اکثریت جامعه	۷،۶،۴
۶	خودکفایی در محصولات استراتژیک غذایی دارویی / امنیت غذایی و دارویی	۱۰،۸،۵،۲
۷	اجماع داخلی در خصوص مقابله با گروه های تروریستی در منطقه	۹،۸،۳
۸	تجربه نظامی فرماندهان	۹،۷،۵
۹	اثبات توانایی ایران به عنوان جزیره ثبات در منطقه ای بی ساختار و بی ثبات	۱۰،۵،۳
۱۰	بهبود جایگاه علمی ایران	۶،۵،۲،۱
۱۱	اراده پایدار مقامات عالی کشور در حمایت از محور مقاومت	۱۰،۸،۳

۱. «موشک ما هدف را از فاصله چند هزار کیلومتری با فاصله چند متری قادر است بزند؛ این را با قدرت به دست آوردیم ... و با قدرت افزایش خواهیم داد؛ ان شاء الله. با این همه چون مایه اقتدار کشور است [دشمنان] با آن دعوا دارند» (بیانات مقام معظم رهبری).
۳. «به برکت اسلام، همه آرزوهای ملی یک ملت در دنیای اسلام می تواند برآورده شود».
۴. «جریان عظیم بسیج مردم در سرتاسر کشور، شعار اقتدار و ایستادگی سیاسی را تثبیت کردند، به رخ دنیا کشیدند؛ اگر بحث فرهنگی بوده است، اگر بحث سازندگی بوده است، چقدر

در سرتاسر این کشور کارهای عظیم به وسیله نیروهای مردمی انجام گرفت» (بیانات مقام معظم رهبری).

۵. «الآن ما به ایستادگی مردم و تأثیرناپذیری مردم از دشمن احتیاج داریم (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱)». «البته ایستادگی سختی‌هایی هم دارد، نه اینکه کار آسانی است؛ لکن تسلیم شدن، سختی‌های بیشتری دارد؛ شما در راه مقاومت هر سختی متحمل بشوید، خدای متعال به شما اجر خواهد داد» (بیانات مقام معظم رهبری).

۶. «باید تولید داخلی کشور طوری شکل بگیرد که کشور در هیچ شرایطی در زمینه تغذیه و دارو دچار مشکل نشود؛ این یکی از مؤلفه‌های اساسی در این سیاست‌هایی است که ابلاغ شده، باید خودکفا باشیم» (بیانات مقام معظم رهبری).

۹. «آن دشمنی که آمریکا او را تجهیز کرده است، نه برای عراق و سوریه، بلکه در نهایت برای ایران عزیز؛ داعش را درست کردند... آن‌ها میخواستند از این طریق، ایران را دچار ناامنی و تشویش بکنند؛ این‌ها متوقف شدند به کمک همین جوانان مؤمن و عزیزی که رفتند و این تلاش بزرگ را انجام دادند» (بیانات مقام معظم رهبری).

۱۰. «در سال‌های اخیر و در همین دوران، تحریم‌های جدید چند هزار شرکت دانش‌بنیان در کشور ایجاد شده است که از کارهای قابل توجه است و باعث شکستن اثر تحریم‌ها شده است».

۱۱. «نیروهای مقاومت، جبهه مقاومت یعنی یک حقیقتی به نام اسلام در دوران معاصر سر بلند کرده است. حرکت عظیم اسلامی، صد سال پنجاه سال پیش نبود، امروز وجود دارد، گریبان نظام سلطه را محکم می‌گیرد و برای آزادی و عدالت اقدام می‌کند» (بیانات مقام معظم رهبری).

جدول ۳. نقاط ضعف دفاعی - امنیتی

ردیف	نقطه ضعف	شماره مصاحبه‌ها
۱	فساد اقتصادی و ناکارآمدی نظام اداری	۱۰،۹،۷،۶،۴،۲،۱
۲	بحران‌های قومیتی و مذهبی در داخل	۸،۵،۳
۳	اعتراضات و آشوب‌های داخلی	۱۰،۹،۸،۴،۱
۴	تعدد سازمان‌ها و نهادهای درگیر با درک و شناخت تهدیدات امنیتی	۸،۷،۲
۵	دعواهای جناحی	۹،۸،۵،۱
۶	توسعه نامتوازن داخلی	۱۰،۸،۲،۱
۷	بحران ارزشی و اعتقادی به ویژه در میان جوانان/ شکاف نسلی	۸،۶،۵
۸	روند رو به افول رشد جمعیت	۷،۴،۲
۹	فقر و بحران اشتغال	۹،۸،۶،۳،۲،۱
۱۰	مهاجرت نیروهای نخبه و آموزش دیده	۹،۵،۲
۱۱	مسائل زیست محیطی و حوادث طبیعی	۱۰،۷،۶،۴

۱. «متولیان مبارزه با فساد هم در این زمینه (تقویت تولید) نقش دارند. حالا اسم فساد زیاد آورده می‌شود. حرف زدن راجع به فساد که فایده‌ای ندارد؛ با «دزد دزد» گفتن، دزد از دزدی دست برنمی‌دارد؛ مسئولان کشور روزنامه که نیستند که راجع به فساد حرف می‌زنند. بله، روزنامه راجع به فساد ممکن است حرف بزنند، من و شما که مسئول هستیم باید اقدام کنیم؛ وارد بشوید؛ [اگر] بلدیم اقدام کنیم، جلوی فساد را به معنای واقعی کلمه بگیریم» (بیانات مقام معظم رهبری).

۲. «اقوام ایرانی یک فرصتند. ما اگر اقوام ایرانی را در میدان رقابت مسابقه‌آمیز به سمت خیرات بیندازیم، بسیار کار خوب و درستی انجام گرفته است. هر قومی از اقوام ایرانی چه گردد، چه فارس، چه ترک، چه بلوچ، چه عرب، چه ترکمن، چه گرس، چه گرس کند با همان روحیه قومی، در جهت پیشرفت ملی نه صرفاً پیشرفت قومی گام‌های بلندتری بردارد. البته دشمن می‌تواند این را تبدیل به تهدید هم بکند. دعواهای تنگ‌نظرانه و ناسیونالیسم‌های قومی محدود، به کلی با دیدگاه اسلام و با دیدگاه بلند و بازی که همه ما به آن احتیاج داریم، منافات دارد» (بیانات مقام معظم رهبری).

۳. «مردم مطالباتی داشتند؛ اما افرادی که دشمن برای سوءاستفاده از این مطالبات آماده کرده بود، فوراً وارد شدند و شروع به تخریب کردند. بصیرت مردم در این حوادث آنجا بود که تا سوءاستفاده دشمن را دیدند، صف خود را از فتنه‌گران که سعی می‌کردند خود را در بین مردم مخفی کنند، جدا کردند و فتنه‌گر تنها ماند» (بیانات مقام معظم رهبری).

۵. «یک عده در دنیا پول خرج می کنند برای اسلام هراسی، برای اینکه چهره اسلام را خراب کنند، ما هم در درون خودمان سعی کنیم چهره یکدیگر را خراب کنیم، مردم را از یکدیگر بترسانیم! این خلاف حکمت است، خلاف سیاست است» (بیانات مقام معظم رهبری).

۸ «فرض کنید امروز حفظ جمعیت جوان کشور یکی از ابزارهای قوت است؛ این که بنده زیاد روی مولید تکیه می کنم، به خاطر این است. کشور ما امروز کشور جوانی است؛ اگر چنانچه مولید در این کشور به قدر کافی تولید نشوند که الان نیست، چند سال دیگر نسل جوان در کشور کمیاب خواهد شد. آن وقت کشوری که در آن جوان کم است، پیشرفتش [هم] کم است. یکی از ابزارهای قدرت حفظ اکثریت جوان در جامعه است» (بیانات مقام معظم رهبری).

۹. «امروز یکی از مشکلات جامعه‌ی ما مسأله‌ی جوان‌ها، مسأله‌ی اشتغال جوان‌ها و ازدواج جوان‌ها است» (بیانات مقام معظم رهبری).

۱۰. «مسأله خروج نخبگان از کشور به طور مطلق موضوعی منفی نیست؛ زیرا ممکن است نخبه‌ای از کشور خارج شود و بخواهد معلوماتی کسب کند و برگردد و برای کشور مفید باشد؛ اما کسانی که کشور را رها می کنند و به پشت سر نگاه نمی کنند، سودی نمی برند. این‌ها خانه خود را که مال خودشان است رها می کنند؛ به نقطه‌ای می روند که اجیر شوند» (بیانات مقام معظم رهبری).

جدول ۴. فرصت‌های دفاعی - امنیتی

ردیف	فرصت	شماره مصاحبه‌ها
۱	استفاده از ظرفیت روسیه به ویژه در ابعاد نظامی	۹،۷،۴،۳
۲	استفاده از ظرفیت چین به ویژه در ابعاد اقتصادی	۶،۵،۲،۱
۳	بازوهای منطقه‌ای مانند حزب الله، حشد الشعی، حوثی‌ها	۱۰،۸،۷،۴
۴	چرخش آمریکا به شرق آسیا در آینده و چند قطبی شدن نظام بین‌الملل	۸،۵،۳
۵	خودآگاهی و بیداری اسلامی در منطقه	۱۰،۹،۵
۶	استقبال از ارزش‌های انقلاب اسلامی توسط کشورهای مسلمان خاورمیانه	۱۰،۹،۸،۵
۷	نفوذ ایران در ساختار سیاسی عراق و سوریه	۱۰،۹،۶،۴،۳،۱
۸	استفاده از ظرفیت سازمان‌های بین‌المللی	۹،۸،۶،۲
۹	نزول قدرت آمریکا از جایگاه هژمون و چندقطبی شدن نظام بین‌الملل	۱۰،۷،۳

۱. «ترکیب خیلی خوب و ایستادگی مشترک تهران و مسکو در مقابل فتنه و فساد تروریست‌ها در سوریه، پر معنا است و روسیه را در مسائل منطقه غرب آسیا تأثیرگذار کرده است. باید از

تجربیات مفید سال‌های اخیر در مسائل منطقه‌ای و روابط دوجانبه، برای تحکیم و توسعه روابط بهره‌جست» (بیانات مقام معظم رهبری).

۳. «نظریه مقاومت در مقابل دشمن قوی پنجه را ترویج کنید. بعضی تصور نکنند که چون دشمن بمب دارد، موشک دارد، دستگاه‌های تبلیغاتی دارد ما عقب‌نشینی کنیم. نه خیر، نظریه مقاومت، یک نظریه اصیل و درست است؛ هم در مقام نظر، هم در مقام عمل» (بیانات مقام معظم رهبری).

۵. خوشبختانه ملت‌های منطقه بیدار شده‌اند؛ بله، بیداری اسلامی را موقتاً سرکوب کردند؛ لکن بیداری و بصیرت، سرکوب‌شدنی نیست» (بیانات مقام معظم رهبری).

۶. «امروز نه فقط آحاد عمومی ملت‌ها [بلکه] نخبگان بی‌غرض دنیا هم ملت ایران را دوست دارند؛ اظهارنظرهای‌شان را نگاه کنید، قضاوت‌شان درباره ملت ایران این است: ملت بااستقامت، ملت هوشمند، ملت صبور؛ با این چشم نگاه می‌کنند به ملت ایران» (بیانات مقام معظم رهبری).

۹. «آمریکا رو به افول است. این وضعیتی که آمریکایی‌ها دچارش شدند، عامل بلندمدت دارد؛ این‌ها در طول تاریخ وضعیتی را به وجود آوردند که نتیجه‌اش همین است و به این آسانی‌ها علاج‌شدنی نیست. این سنت الهی است، این‌ها محکومند به اینکه ساقط بشوند، محکومند به اینکه افول کنند، زایل بشوند از صحنه قدرت جهانی» (بیانات مقام معظم رهبری).

جدول ۵. تهدیدهای دفاعی - امنیتی

ردیف	تهدید	شماره مصاحبه‌ها
۱	تحریم و انزوای اقتصادی	۱۰.۸.۷.۶.۴.۱
۲	براندازی خارجی و تلاش برای تغییر رژیم	۹.۸.۴.۲
۳	به راه انداختن موج ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی در محیط پیرامونی	۷.۳.۲
۴	شکل‌گیری گروه‌های تروریستی مختلف	۷.۶.۲
۵	حضور نظامی بیگانگان و رژیم صهیونیستی در منطقه (جداگانه و در قالب ائتلاف)	۹.۲.۵
۶	امکان سرایت شکاف‌های قومی - مذهبی به درون کشور	۱۰.۹.۷.۲
۷	جنگ روانی سیاسی و نظامی در رسانه‌ها و فضای مجازی	۹.۸.۳.۱
۸	صدور قطعنامه‌های بین‌المللی بر علیه ایران	۱۰.۹.۵.۱
۹	پایبند نبودن قدرت‌های بزرگ (آمریکا) به توافقات بین‌المللی مانند برجام	۷.۶.۲

۲. «این تعبیر براندازی جدید نیست و مقامات آمریکایی از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، آن را به کار می بردند، حتی همان رئیس جمهوری که می گفت: به دنبال براندازی نیستم، به دنبال براندازی بود و نیت و اهداف او نیز مشخص شد» (بیانات مقام معظم رهبری).
۳. «این حرکت آن ها علیه اسلام و تلاش آن ها برای اسلام هراسی، نتیجه عکس خواهد داد؛ به این معنا که اسلام را در کانون پرسش جوان ها قرار می دهد؛ یعنی اگر به مردم معمولی دنیا یک تلنگری زده شود، یک توجهی به آن ها داده شود، این ها ناگهان به فکر می افتند که علت اینکه این قدر اسلام در این مطبوعات صهیونیستی، در این شبکه های تلویزیونی وابسته به محافل قدرتمند و دارای زر و زور مورد تهاجم قرار می گیرد چیست؟ این خود زمینه یک پرسش است و این پرسش به نظر ما برکاتی دارد و می تواند این تهدید را تبدیل به فرصت کند» (بیانات مقام معظم رهبری).
۵. «حضور آمریکا در منطقه ما جز شر و فساد هیچ اثری نداشته؛ یا در این منطقه گذاشتند، با خودشان شر و فساد آوردند. هر جایی که قدم می گذارند یا ناامنی است یا جنگ داخلی است».
۶. «یک سیاست خباث آلودی از آغاز انقلاب سعی کرد اقوام ایرانی را از یکدیگر جدا کند و با بهانه های مختلف، پیکره عظیم ملت ایران را تکه تکه کند. با هر قومی از اقوام متنوع ایرانی، فارس، ترک، کرد، عرب، بلوچ، ترکمن و لر، جداگانه یک تلقین شیطانی را در میان می گذاشتند تا دل ها را از هم چرکین کنند. به تهرانی و اصفهانی چیزی می گفتند، به بلوچ بلوچستانی که من قبل از انقلاب مدتی را در میان آن ها گذراندم حرفی می زدند و در کردستان سخن دیگری می گفتند. این سیاست های خبیث هم چنان وجود دارد» (بیانات مقام معظم رهبری).
۷. «فشار روانی؛ این خیلی نکته حائز توجه و مهمی است. نقاط قوت جمهوری اسلامی را، نقاط قوتی که برای کشور و برای ملت مایه اقتدار و مایه تقویت است، [به عنوان تهدید] نشان کرده اند و آن ها را در تبلیغات و در برخوردها به عنوان نقاط چالش آفرین معرفی می کنند؛ برای اینکه ملت ایران را نسبت به آن ها دلسرد کنند» (بیانات مقام معظم رهبری).

تجزیه و تحلیل

پراکندگی و فراوانی پاسخ‌ها: در پرسش‌نامه‌ها بر اساس مقیاس لیکرت از سه گزینه زیاد، متوسط و کم استفاده شده است که نتایج آن در جداول زیر آمده است.

جدول ۶. پراکندگی پاسخ‌های مربوط به نقاط قوت

سئوال		از نظر شما میزان اهمیت و امکان تاثیرگذاری هر یک از گزاره‌های زیر به عنوان نقاط قوت امنیتی ج.ا.ایران به چه میزان است؟						
نوع	ردیف	گویه‌ها	میزان اهمیت			میزان اثرگذاری		
			زیاد	متوسط	کم	زیاد	متوسط	کم
نقاط قوت	۱	توان موشکی و قابلیت بازدارندگی ج.ا.ایران	۱۵	۱	۰	۱۳	۳	۰
	۲	موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ایران	۱۵	۱	۰	۱۵	۱	۰
	۳	برخورداري از نمادهای ملی و دینی	۶	۱۰	۰	۷	۸	۱
	۴	قدرت نظام در بسیج مردمی	۹	۷	۰	۹	۱	۶
	۵	فرهنگ مقاومت اکثریت جامعه	۶	۷	۰	۵	۳	۸
	۶	خودکفایی در محصولات استراتژیک/ امنیت غذا و دارو	۵	۸	۳	۷	۹	۰
	۷	اجماع داخلی در مقابله با گروه‌ها تروریستی منطقه	۸	۵	۳	۱۳	۲	۱
	۸	تجربه بالای فرماندهان نظامی	۷	۸	۱	۷	۸	۱
	۹	اثبات توانایی ایران به عنوان جزیره ثبات در منطقه	۱۱	۵	۰	۱۳	۱	۲
	۱۰	بهبود جایگاه علمی کشور	۷	۷	۲	۹	۶	۱
	۱۱	اراده مقامات عالی در حمایت از محور مقاومت	۸	۷	۱	۸	۷	۱

جدول ۷. پراکندگی پاسخ‌های مربوط به نقاط ضعف

سئوال		از نظر شما میزان اهمیت و امکان تاثیرگذاری هر یک از گزاره‌های زیر به عنوان نقاط ضعف امنیتی ج.ا.ایران به چه میزان است؟						
نوع	ردیف	گویه‌ها	میزان اهمیت			میزان اثرگذاری		
			زیاد	متوسط	کم	زیاد	متوسط	کم
نقاط ضعف	۱	فسادهای اقتصادی و اداری	۱۵	۰	۱	۱۶	۰	۰
	۲	بحران‌های قومیتی و مذهبی در حوزه حاکمیت ملی	۱۰	۵	۱	۹	۴	۳
	۳	اعتراضات و آشوب‌های داخلی	۱۰	۳	۰	۸	۵	۳
	۴	تعدد سازمان‌ها و نهادهای درگیر با درک و شناخت تهدیدات امنیتی	۵	۱۱	۰	۳	۱۳	۰
	۵	دعوای جناحی	۷	۸	۱	۱۰	۶	۰
	۶	توسعه نامتوازن داخلی	۱۱	۵	۰	۱۴	۲	۰
	۷	بحران ارزشی و اعتقادی به ویژه در میان جوانان/ شکاف نسلی	۱۱	۴	۱	۱۱	۳	۲
	۸	روند رو به افول رشد جمعیت	۹	۴	۳	۸	۶	۲
	۹	بحران اشتغال	۱۵	۱	۰	۱۳	۳	۰
	۱۰	مهاجرت نیروهای نخبه و آموزش دیده	۱۰	۳	۳	۱۰	۴	۲
	۱۱	نحوه مدیریت مسائل زیست محیطی و حوادث طبیعی	۱۰	۴	۲	۱۱	۴	۱

راهبردهای دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران با نگاه به شرق مطالعه موردی: چین و روسیه

جدول ۸. پراکندگی پاسخ‌های مربوط به فرصت‌ها

سئوال		از نظر شما میزان اهمیت و امکان تاثیرگذاری هر یک از گزاره‌های زیر به عنوان فرصت‌های امنیتی ح.ا.ایران به چه میزان است؟						
نوع	ردیف	گویه‌ها	میزان اهمیت			میزان اثرگذاری		
			زیاد	متوسط	کم	زیاد	متوسط	کم
فرصت‌ها (O)	۱	استفاده از ظرفیت روسیه به‌ویژه در بعد نظامی	۱۰	۰	۶	۱۰	۱	۵
	۲	استفاده از ظرفیت چین به‌ویژه بعد اقتصادی	۱۱	۲	۳	۱۰	۳	۳
	۳	نفوذ ایران در ساختار سیاسی عراق و سوریه	۱۰	۵	۱	۱۳	۲	۱
	۴	استقبال از ارزش‌های انقلاب اسلامی توسط ملت‌های خاورمیانه	۹	۷	۰	۸	۸	۰
	۵	چرخش احتمالی آمریکا به شرق آسیا در آینده	۷	۲	۷	۷	۱	۸
	۶	نزول قدرت آمریکا و چندقطبی شدن نظام بین‌الملل	۸	۳	۵	۷	۳	۶
	۷	خودآگاهی و بیداری اسلامی در منطقه	۷	۴	۵	۸	۳	۵
	۸	بازوهای منطقه‌ای مانند حزب الله، حشد الشعبی، حوثی‌ها	۸	۲	۶	۱۰	۴	۲
	۹	استفاده از ظرفیت سازمان‌های بین‌المللی	۱۲	۲	۲	۱۰	۱	۵

جدول ۹. پراکندگی پاسخ‌های مربوط به تهدیدها

سئوال		از نظر شما میزان اهمیت و امکان تاثیرگذاری هر یک از گزاره‌های زیر به عنوان تهدیدات امنیتی ح.ا.ایران به چه میزان است؟						
نوع	ردیف	گویه‌ها	میزان اهمیت			میزان اثرگذاری		
			زیاد	متوسط	کم	زیاد	متوسط	کم
تهدیدها (T)	۱	تحریم و انزوای اقتصادی	۱۵	۱	۰	۱۳	۳	۰
	۲	براندازی خارجی و تلاش برای تغییر رژیم	۱۳	۳	۰	۱۲	۴	۰
	۳	به راه انداختن موج ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی	۱۴	۱	۱	۱۲	۳	۱
	۴	شکل‌گیری گروه‌های تروریستی مختلف	۱۱	۳	۲	۱۲	۳	۱
	۵	حضور نظامی بیگانگان در منطقه [جداگانه و در قالب ائتلاف بین‌المللی]	۱۴	۱	۱	۱۳	۳	۰
	۶	امکان سرایت شکاف‌های قومی-مذهبی به داخل	۱۱	۲	۳	۱۲	۲	۲
	۷	جنگ روانی در حوزه سیاسی-نظامی در رسانه‌ها و فضای مجازی	۱۰	۵	۱	۹	۴	۳
	۸	صدور قطعنامه‌های بین‌المللی بر علیه ایران	۱۵	۱	۰	۱۴	۲	۰
	۹	پایبند نبودن قدرت‌های بزرگ به توافق‌ات بین‌المللی مانند برجام	۱۴	۱	۱	۱۴	۲	۰

ماتریس ارزیابی عوامل داخلی: در ماتریس عوامل داخلی این گونه عمل می‌شود که در ستون ضریب اهمیت، میزان اهمیت هر مؤلفه از طریق مقایسه با سایر مؤلفه‌ها تعیین و ضریب اهمیتی بین صفر تا یک به آن‌ها اختصاص می‌یابد. مقدار این ضرایب باید به نحوی باشد که حاصل جمع مؤلفه‌های مربوط به عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف) برابر با یک باشد. در ستون بعدی با توجه به جدی یا نسبی بودن نقاط قوت به ترتیب رتبه ۴ یا ۳ به آن‌ها اختصاص داده می‌شود و در قسمت ضعف‌ها نیز به لحاظ جدی یا معمولی بودن، به ترتیب رتبه ۱ یا ۲ اختصاص داده می‌شود.

ماتریس ارزیابی عوامل خارجی و داخلی: در ماتریس عوامل داخلی و خارجی این گونه عمل می شود که در ستون ضریب اهمیت، میزان اهمیت هر مؤلفه از طریق مقایسه با سایر مؤلفه ها تعیین و ضریب اهمیتی بین صفر تا یک به آن ها اختصاص می یابد. مقدار این ضرایب باید به نحوی باشد که حاصل جمع مؤلفه ها عوامل خارجی (فرصت ها و تهدیدها) برابر با یک باشد. در ستون بعدی با توجه به جدی یا نسبی بودن فرصت ها، به ترتیب رتبه ۴ یا ۳ به آن ها اختصاص داده می شود و در قسمت تهدیدها نیز به لحاظ جدی یا نسبی، به ترتیب رتبه ۱ یا ۲ اختصاص داده می شود. محاسبات مربوط به عوامل خارجی در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۱۰. ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (E.F.E)

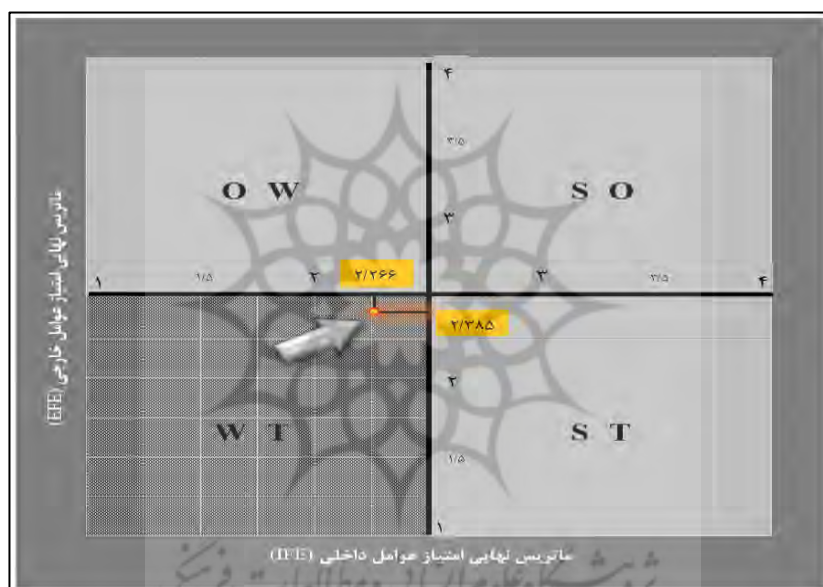
ردیف	عوامل خارجی	رتبه (میزان تاثیرگذاری عوامل)				رتبه نهایی عوامل
		فرصت		تهدید		
		جدی	نسبی	جدی	نسبی	
۴	۳	۱	۲			
۱	استفاده از ظرفیت روسیه به ویژه در بُعد نظامی		۳			۰/۰۵۲
۲	استفاده از ظرفیت چین در بُعد اقتصادی		۴			۰/۰۵۶
۳	نفوذ ایران در ساختار سیاسی عراق و سوریه		۴			۰/۰۵۷
۴	استقبال عمومی از ارزش های انقلاب در خاورمیانه		۴			۰/۰۵۷
۵	چرخش احتمالی آمریکا به شرق آسیا در آینده		۳			۰/۰۴۷
۶	نزول آمریکا و چندقطبی شدن نظام بین الملل		۳			۰/۰۵۱
۷	خودآگاهی و بیداری اسلامی در منطقه		۳			۰/۰۴۹
۸	یازوهای منطقه ای حزب الله، حشد الشعبی، حوثی ها		۴			۰/۰۴۹
۹	استفاده از ظرفیت سازمان های بین المللی		۳			۰/۰۵۹
۱	تحریم و انزوای اقتصادی			۱		۰/۰۶۴
۲	براندازی خارجی و تلاش برای تغییر رژیم			۱		۰/۰۶۲
۳	به راه انداختن موج ایران هراسی و شیعه هراسی			۲		۰/۰۵۲
۴	شکل گیری گروه های تروریستی مختلف			۲		۰/۰۵۷
۵	حضور نظامی بیگانگان در منطقه			۱		۰/۰۶۲
۶	امکان سرایت شکاف های قومی - مذهبی به داخل			۲		۰/۰۵۶
۷	جنگ روانی در و فضای مجازی			۲		۰/۰۴۷
۸	صدور قطعنامه های بین المللی بر علیه ایران			۱		۰/۰۵۷
۹	پایبند نبودن قدرت های بزرگ به پیمان ها			۱		۰/۰۶۶
	جمع کل					۲/۳۸۵

همین محاسبات در مورد عوامل داخلی نیز انجام شده است که نمره نهایی آن برابر با ۲/۲۶۶

بود.

یافته‌های پژوهش

تعیین موقعیت استراتژیک: تعیین موقعیت استراتژیک در مدل S.W.O.T از طریق ترکیب ماتریس عوامل داخلی و خارجی به دست می‌آید. اگر جمع امتیاز عوامل داخلی بیش از ۲/۵ باشد، یعنی قوت‌ها بر ضعف‌ها و اگر کمتر از ۲/۵ باشد، یعنی ضعف‌ها بر قوت‌ها غلبه دارند. همین منطق راجع عوامل خارجی نیز صادق است. جمع کل عوامل داخلی در این پژوهش برابر با ۲/۲۶۶ و جمع کل عوامل خارجی برابر با ۲/۳۸۵ است و موقعیت استراتژیک در ناحیه تدافعی قرار دارد.

نمودار ۱. تعیین موقعیت استراتژیک

براساس نمودار، موقعیت راهبردی در ناحیه تدافعی جای دارد؛ اما معطوف به مرکز نمودار است و نمی‌توان وضعیت پایداری برای آن قائل شد، لذا امکان طرح راهبرد در سایر موقعیت‌ها به‌طور نسبی فراهم است.

تدوین راهبردها: در این بخش براساس مدل S.W.O.T راهبردهای چهارگانه تهاجمی (S.O)، انطباقی (O.W)، اقتضایی (S.T) و تدافعی (W.T) تدوین شده است. جهت سهولت

مطالعه، راهبردهای مذکور در قالب جدول آمده است. شماره گویه‌های مورد استفاده هر راهبرد، مقابل آن بیان شده است.

جدول ۱۱. راهبردهای تهاجمی (S.O)

استراتژی	شرح	گویه‌های مورد استفاده
SO1	استفاده از موقعیت ژئواکونومیکی کشور در راستای مشارکت اقتصادی با چین	S2, O2
SO2	استفاده از موقعیت منطقه‌ای در راستای بهره‌برداری از قدرت نظامی روسیه	S2, O1, O3, O8
SO3	بهره‌برداری از توانایی‌های نظامی به منظور گسترش نفوذ منطقه‌ای	S1, S2, S7, S8, O1, O3, O8
SO4	تبدیل نفوذ سیاسی و نظامی به منافع اقتصادی از طریق همکاری با روسیه و چین	S6, S10, O2, O3, O4, O7, O8
SO5	تاکید بر ظرفیت ثبات‌ساز ایران به عنوان نمونه امن برای کشورهای درگیر بحران	S3, S7, S9, O4, O7, O9
SO6	مقابله با گروه‌های تروریستی به عنوان بستری برای تقویت نفوذ اقتصادی	S7, S8, S11, O3, O5, O6, O8
SO7	تبدیل توانایی‌های داخلی به قدرت نرم محیط پیرامونی	S4, S5, S6, S10, O3, O4

جدول ۱۲. راهبردهای انطباقی (O.W)

استراتژی	شرح	گویه‌های مورد استفاده
OW1	مشارکت راهبردی با چین در راستای بهبود شاخص‌های درونی اقتصاد (اشتغال، توسعه)	O1, W1, W6, W9, W11
OW2	ایجاد پیوندهای تجاری با روسیه و سایر شرکای منطقه‌ای جهت ایجاد بازارها صادراتی	O2, O3, O8, W9, W10
OW3	استفاده از ظرفیت علمی چین و روسیه برای کنترل مهاجرت بدون بازگشت نیروها نخبه	O1, O2, W9, W10
OW4	جذب نیروهای علمی و نخبه اقتصادی (کارآفرین) از میان شرکای منطقه‌ای	O3, O4, O8, W9, W11

جدول ۱۳. راهبردهای اقتضایی (اس.تی)

استراتژی	شرح	گویه‌های مورد استفاده
ST1	استفاده مستقیم از قابلیت‌های نظامی برای مقابله با تهدیدات منطقه‌ای	S1, S8, T2, T4, T5, T6
ST2	استفاده از توانایی‌های داخلی برای کاستن اثرات تحریم و فشارها	S4, S5, S6, S10, T1, T7, T8, T9
ST3	به کارگیری قدرت نرم به منظور مهار تهدیدات نرم	S3, S4, T3, T6, T7
ST4	به کارگیری توانایی‌ها در راستای تبدیل کردن تهدیدات منطقه‌ای به فرصت اقتصادی	S6, S7, S8, S10, S11, T4, T5

جدول ۱۴. راهبردهای تدافعی (W.T)

لسترانژی	شرح	گویه‌های مورد استفاده
WT1	مشوق های اقتصادی برای افزایش جمعیت و جلوگیری از تغییر در ترکیب جمعیتی	W8, W2, T6
WT2	حمایت از شرکت‌های دانش بنیان و کسب و کارهای کوچک به منظور ایجاد اشتغال	W6, W9, T1, T6, T8
WT3	نظارت، کنترل و ایجاد ابزارهای ارتباطی نوین به منظور مقابله با جنگ روانی	W3, W7, T2, T3, T7
WT4	شناسایی و به کارگیری نیروهای متعدد و مستعد علمی در قالب سازمان‌های مردم نهاد به منظور مدیریت مسائل زیست محیطی و کمک به توسعه اقتصادی در مناطق محروم	W6, W9, W10, T1
WT5	به کارگیری نیروهای بومی و متعهد در مناطق قومی- مذهبی در راستای کنترل شکاف‌های قومی- مذهبی و جلوگیری از سرایت بحران‌های برون مرزی به درون کشور	W9, W10, W11, T6
WT6	برخورد سخت و قاطعانه با ریشه‌های فساد داخلی به منظور کاستن از فشارهای تحریمی	W1, W3, T1, T8

ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی: به دلیل محدودیت امکانات و منابع پیشبرد همه راهبردها در یک سطح وجود ندارد بنابراین، در فرآیند راهبردنگاری، اولویت‌بندی راهبردها امری ضروری به نظر می‌رسد. با استفاده از روش (Q.S.P.M) می‌توان مطلوبیت نسبی راهبردها را ارزیابی نمود. این روش براساس نتایج حاصل شده از ستون ضریب اهمیت در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی^۱ (I.F.E) و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی^۲ (E.F.E) تهیه می‌شود (Wahyuningtias & Putranto, 2018:2). سپس به هر گویه در ذیل هر کدام از راهبردها ضریب مطلوبیت^۳ (A.S) اختصاص داده می‌شود. ضریب مطلوبیت عددی بین ۱ تا ۴ است. از حاصل ضرب، ضریب اهمیت در ضریب مطلوبیت، ضریب مطلوبیت کل^۴ (T.A.S) به دست می‌آید. از مجموع ضریب مطلوبیت کل در هر ستون جمع نمره مطلوبیت کل در عوامل داخلی و خارجی به دست می‌آید. در ردیف پایانی جدول نیز از حاصل جمع نمره عوامل داخلی و خارجی، نمره مطلوبیت کل برای هر راهبرد حاصل می‌شود (فردآر، ۱۳۷۹: ۳۸).

این محاسبات در مورد چهار دسته از راهبردهای تهاجمی (S.O)، انطباقی (O.W)، تدافعی (W.T) و اقتضایی (S.T) انجام شده است. جدول زیر به عنوان نمونه، محاسبات مربوط به

1. Internal Factor Evaluation (IFE)
2. External Factor Evaluation (EFE)
3. Attractive Score (AS)
4. Total Attractive Score (TAS)

نشریه علمی آفاق امنیت

راهبردهای تهاجمی S.O را نشان می‌دهد که با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام شده است.^۱ در پایان هر قسمت جمع عوامل داخلی و جمع عوامل خارجی در قالب یک ردیف مجزا آمده است. از جمع این دو قسمت امتیاز نهایی راهبردها (مطلوبیت نهایی) مشخص می‌شود که در ردیف پایانی جدول مشخص شده است. به‌عنوان مثال امتیاز نهایی راهبرد S.O ۱ برابر با ۴/۴۱۱ و S.O ۷ برابر با ۳/۳۹۱ است. سه جدول دیگر برای سایر راهبردها به همین شکل طراحی شده است که برای جلوگیری از اطاله کلام، در مقاله آورده نشده است؛ اما امتیاز نهایی به‌دست آمده از این محاسبات در قالب جدول شماره ۱۵ نشان داده شده است که اولویت هر کدام از راهبردها را براساس میزان مطلوبیت نهایی آن‌ها رتبه‌بندی کرده است.

جدول ۱۵. ماتریس برنامه‌ریزی کمی راهبردهای تهاجمی (S.O)

ردیف	ضرب اهمیت	S01		S02		S03		S04		S05		S06		S07	
		TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS
S1	۰/۰۵۱	۰/۱۰۲	۲	۰/۲۰۴	۴	۰/۲۰۴	۴	۰/۱۰۲	۲	۰/۱۰۲	۲	۰/۲۰۴	۴	۰/۰۵۱	۱
S2	۰/۰۵۱	۰/۲۰۴	۴	۰/۲۰۴	۴	۰/۲۰۴	۴	۰/۱۵۳	۳	۰/۱۰۲	۲	۰/۱۰۲	۲	۰/۰۵۱	۱
S3	۰/۰۴۳	۰/۰۸۶	۲	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۱۲۹	۳	۰/۰۴۳	۱	۰/۱۷۲	۴
S4	۰/۰۴۶	۰/۰۹۲	۲	۰/۰۹۲	۲	۰/۰۹۲	۲	۰/۰۹۲	۲	۰/۰۹۲	۲	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۹۲	۲
S5	۰/۰۴۰	۰/۰۴۰	۱	۰/۰۴۰	۱	۰/۰۴۰	۱	۰/۰۴۰	۱	۰/۰۸۰	۲	۰/۰۴۰	۱	۰/۰۴۰	۱
S6	۰/۰۳۹	۰/۱۱۷	۳	۰/۰۳۹	۱	۰/۰۳۹	۱	۰/۱۵۶	۴	۰/۱۱۷	۳	۰/۰۷۸	۲	۰/۰۳۹	۱
S7	۰/۰۴۲	۰/۰۴۲	۱	۰/۱۲۶	۳	۰/۱۶۸	۴	۰/۰۴۲	۱	۰/۰۴۲	۱	۰/۱۶۸	۴	۰/۰۴۲	۱
S8	۰/۰۴۳	۰/۰۴۳	۱	۰/۱۲۹	۳	۰/۱۷۲	۴	۰/۰۸۶	۲	۰/۰۸۶	۲	۰/۱۲۹	۳	۰/۰۴۳	۱
S9	۰/۰۴۸	۰/۱۴۴	۳	۰/۰۹۶	۲	۰/۱۴۴	۳	۰/۰۴۸	۱	۰/۱۹۲	۴	۰/۰۴۸	۱	۰/۱۴۴	۳
S10	۰/۰۴۲	۰/۱۶۸	۴	۰/۰۴۲	۱	۰/۰۸۴	۲	۰/۱۶۸	۴	۰/۱۲۶	۳	۰/۰۸۴	۲	۰/۱۶۸	۴
S11	۰/۰۴۴	۰/۰۴۴	۱	۰/۱۳۲	۳	۰/۱۷۶	۴	۰/۰۴۴	۱	۰/۰۸۸	۲	۰/۰۸۸	۲	۰/۰۴۴	۱
W1	۰/۰۵۰	۰/۲۰۰	۴	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱	۰/۱۰۰	۲	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱
W2	۰/۰۴۶	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۴۶	۱	۰/۰۴۶	۱
W3	۰/۰۵۰	۰/۱۵۰	۳	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱	۰/۰۵۰	۱
W4	۰/۰۴۲	۰/۰۴۲	۱	۰/۱۲۶	۳	۰/۰۴۲	۱	۰/۰۸۴	۲	۰/۰۴۲	۱	۰/۰۴۲	۱	۰/۰۴۲	۱
W5	۰/۰۴۳	۰/۰۸۶	۲	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱
W6	۰/۰۴۸	۰/۱۴۴	۳	۰/۰۴۸	۱	۰/۰۴۸	۱	۰/۰۴۸	۱	۰/۰۴۸	۱	۰/۰۴۸	۱	۰/۰۴۸	۱
W7	۰/۰۴۹	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱
W8	۰/۰۴۳	۰/۰۸۶	۲	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱	۰/۰۴۳	۱
W9	۰/۰۵۱	۰/۲۰۴	۴	۰/۰۵۱	۱	۰/۰۵۱	۱	۰/۱۰۲	۲	۰/۰۵۱	۱	۰/۱۰۲	۲	۰/۰۵۱	۱
W10	۰/۰۴۴	۰/۱۳۲	۳	۰/۰۴۴	۱	۰/۱۳۲	۳	۰/۱۳۲	۳	۰/۰۸۸	۲	۰/۰۴۴	۱	۰/۰۸۸	۲
W11	۰/۰۴۵	۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	۱
جمع عوامل داخلی	۱	۲/۲۶۶		۱/۷۸۵		۱/۹۶۵		۱/۷۱۶		۱/۷۱۱		۱/۶۳۸		۱/۵۸۵	

1. Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

ادامه جدول ۱۵. ماتریس برنامه‌ریزی کمی راهبردهای تهاجمی (S.O)

۰/۰۵۲	۱	۰/۱۰۴	۲	۰/۱۰۴	۲	۰/۱۰۴	۲	۰/۱۵۶	۳	۰/۲۰۸	۴	۰/۰۵۲	۱	۰/۰۵۲	O1
۰/۰۵۶	۱	۰/۱۱۲	۲	۰/۱۱۲	۲	۰/۱۶۸	۳	۰/۱۱۲	۲	۰/۰۵۶	۱	۰/۲۲۴	۴	۰/۰۵۶	O2
۰/۱۱۴	۲	۰/۱۷۱	۳	۰/۱۷۱	۳	۰/۲۲۸	۴	۰/۱۷۱	۳	۰/۱۷۱	۳	۰/۱۱۴	۲	۰/۰۵۷	O3
۰/۲۲۸	۴	۰/۱۱۴	۲	۰/۱۷۱	۳	۰/۱۷۱	۳	۰/۰۵۷	۱	۰/۱۱۴	۲	۰/۰۵۷	۱	۰/۰۵۷	O4
۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۹۴	۲	۰/۰۹۴	۲	۰/۱۴۱	۳	۰/۱۴۱	۳	۰/۱۴۱	۳	۰/۰۴۷	O5
۰/۰۵۱	۱	۰/۰۵۱	۱	۰/۱۰۲	۲	۰/۱۰۲	۲	۰/۱۰۲	۲	۰/۱۵۳	۳	۰/۱۵۳	۳	۰/۰۵۱	O6
۰/۱۴۷	۳	۰/۰۹۸	۲	۰/۰۹۸	۲	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	O7
۰/۰۹۸	۲	۰/۱۴۷	۳	۰/۱۴۷	۳	۰/۱۴۷	۳	۰/۱۹۶	۴	۰/۰۹۸	۲	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	O8
۰/۱۱۸	۲	۰/۰۵۹	۱	۰/۱۷۷	۳	۰/۰۵۹	۱	۰/۰۵۹	۱	۰/۰۵۹	۱	۰/۱۱۸	۲	۰/۰۵۹	O9
۰/۰۶۴	۱	۰/۱۲۸	۲	۰/۱۲۸	۲	۰/۱۹۲	۳	۰/۰۶۴	۱	۰/۱۲۸	۲	۰/۲۵۶	۴	۰/۰۶۴	T1
۰/۱۲۴	۲	۰/۰۶۲	۱	۰/۱۲۴	۲	۰/۰۶۲	۱	۰/۰۶۲	۱	۰/۱۸۶	۳	۰/۰۶۲	۱	۰/۰۶۲	T2
۰/۱۵۶	۳	۰/۰۵۲	۱	۰/۰۵۲	۱	۰/۰۵۲	۱	۰/۰۵۲	۱	۰/۱۰۴	۲	۰/۱۰۴	۲	۰/۰۵۲	T3
۰/۰۵۷	۱	۰/۱۷۱	۳	۰/۱۱۴	۲	۰/۰۵۷	۱	۰/۱۱۴	۲	۰/۱۷۱	۳	۰/۰۵۷	۱	۰/۰۵۷	T4
۰/۰۶۲	۱	۰/۱۲۴	۲	۰/۱۸۶	۳	۰/۱۲۴	۲	۰/۱۲۴	۲	۰/۲۴۸	۴	۰/۱۲۴	۲	۰/۰۶۲	T5
۰/۱۶۸	۳	۰/۰۵۶	۱	۰/۰۵۶	۱	۰/۰۵۶	۱	۰/۱۱۲	۲	۰/۱۱۲	۲	۰/۱۱۲	۲	۰/۰۵۶	T6
۰/۱۴۱	۳	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	۱	۰/۰۴۷	T7
۰/۰۵۷	۱	۰/۱۱۴	۲	۰/۰۵۷	۱	۰/۱۷۱	۳	۰/۰۵۷	۱	۰/۱۱۴	۲	۰/۲۲۸	۴	۰/۰۵۷	T8
۰/۰۶۶	۱	۰/۰۶۶	۱	۰/۰۶۶	۱	۰/۱۳۲	۲	۰/۰۶۶	۱	۰/۰۶۶	۱	۰/۱۹۸	۳	۰/۰۶۶	T9
۱/۸۰۶		۱/۷۲۳		۲/۰۰۶		۲/۰۱۵		۱/۷۴۱		۲/۲۲۵		۲/۱۴۵		۱	جمع توابع خارجی
۳/۳۹۱		۳/۳۶۱		۳/۷۱۷		۳/۷۳۱		۳/۷۰۶		۴/۰۱۰		۴/۴۱۱		۲	جمع کل

اولویت نهایی راهبردها: براساس یافته‌های ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی اولویت هر کدام از راهبردها در چهار الگوی تهاجمی، اقتضایی، انطباقی و تدافعی تعیین شد. رتبه و میزان مطلوبیت هر راهبرد در جدول زیر طبقه بندی شده است. راهبرد S.O ۱ با میزان مطلوبیت ۴/۴۱۱ در رتبه نخست و راهبرد O.W ۳ با میزان مطلوبیت ۲/۷۹۱ در رتبه آخر قرار دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۶. اولویت‌بندی نهایی راهبردها

ردیف	کد	مطلوبیت	راهبرد
۱	SO1	۴/۴۱۱	استفاده از موقعیت ژئواکونومیکی کشور در راستای مشارکت اقتصادی با چین
۲	OW1	۴/۰۱۹	مشارکت راهبردی با چین در راستای بهبود شاخص‌های درونی اقتصاد
۳	SO2	۴/۰۱۰	استفاده از موقعیت منطقه‌ای در راستای بهره‌برداری از قدرت نظامی روسیه
۴	OW2	۳/۷۸۲	ایجاد پیوندهای تجاری با روسیه و شرکای منطقه‌ای جهت ایجاد بازارهای صادراتی
۵	SO4	۳/۷۳۱	تبدیل نفوذ سیاسی و نظامی به منافع اقتصادی از طریق همکاری با روسیه و چین
۶	SO5	۳/۷۱۷	تاکید بر ظرفیت ثبات ساز ایران به عنوان نمونه امن برای کشورهای درگیر در بحران
۷	SO3	۳/۷۰۶	بهره‌برداری از توانایی‌های نظامی به منظور گسترش نفوذ منطقه‌ای
۸	ST2	۳/۶۳۵	استفاده از توانایی‌های داخلی برای کاستن از اثرات تحریم و فشارها
۹	ST3	۳/۵۵۰	به کارگیری قدرت نرم به منظور مهار تهدیدات نرم
۱۰	SO7	۳/۳۹۱	تبدیل توانایی‌های داخلی به قدرت نرم در محیط پیرامونی
۱۱	SO6	۳/۳۶۱	مقابله با گروه‌های تروریستی به عنوان بستری باری تقویت نفوذ اقتصادی
۱۲	ST4	۳/۲۰۷	به کارگیری توانایی‌ها در راستای تبدیل کردن تهدیدات منطقه‌ای به فرصت اقتصادی
۱۳	WT5	۳/۱۹۸	به کارگیری نیروهای بومی در مناطق قومی - مذهبی در راستای کنترل شکاف‌ها
۱۴	WT2	۳/۱۹۶	حمایت از شرکت‌های دانش بنیان و کسب و کارهای کوچک به منظور ایجاد اشتغال
۱۵	WT3	۳/۱۸۲	نظارت، کنترل و ایجاد ابزارهای ارتباطی نوین به منظور مقابله با جنگ روانی
۱۶	WT6	۳/۱۸۱	برخورد سخت و قاطعانه با ریشه های فساد داخلی به منظور کاستن از فشارهای تحریم
۱۷	ST1	۳/۰۷۵	استفاده مستقیم از قابلیت های نظامی برای مقابله با تهدیدات منطقه‌ای
۱۸	WT4	۳/۰۵۰	شناسایی و به کارگیری نیروهای مستعد علمی
۱۹	WT1	۲/۹۶۱	ایجاد مشوق‌های اقتصادی برای افزایش جمعیت و جلوگیری از تغییر ترکیب جمعیتی
۲۰	OW4	۲/۸۱۵	جذب نیروهای علمی و نخبه اقتصادی از میان شرکای منطقه‌ای
۲۱	OW3	۲/۷۹۱	استفاده از ظرفیت علمی چین و روسیه برای کنترل مهاجرت بدون بازگشت

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه‌گیری:

شرایط مبتنی بر تعارض میان ج.ا.ایران و کشورهای غربی (به‌ویژه آمریکا) مانع از برقراری روابط براساس منافع متقابل با بسیاری از کشورهای قدرتمند غربی شده است از این رو، تهران در چارچوب سیاست نگاه به شرق جایگاه ویژه‌ای برای چین و روسیه در سیاست دفاعی - امنیتی خود قائل شده است. برای بهره‌برداری مطلوب از توان این دو کشور برای ایجاد موازنه در برابر

قدرت‌های غربی شناخت نقاط قوت و ضعف داخلی و همچنین فرصت‌ها و تهدیدات خارجی ضرورتی انکارناپذیر است تا در قالب آن بتوان راهبردهای مناسبی پیشنهاد داد. بدین منظور در پژوهش حاضر از روش پیمایشی استفاده شد. نظر سنجی‌های به عمل آمده نشان داد که مهم‌ترین نقاط ضعف امنیتی در ج.ا.ایران ماهیت اقتصادی دارند. سه نقطه ضعف اصلی براساس نظر سنجی به ترتیب عبارت‌اند از: ۱) بحران اشتغال، ۲) فساد اداری و اقتصادی و ۳) توسعه نامتوازن کشور. در تأیید نظر سنجی به عمل آمده، اعضای پنل پژوهش نیز سطح این تهدیدات را جدی ارزیابی نموده و نمره یک به آن‌ها اختصاص دادند. از سوی دیگر مهم‌ترین تهدیدات خارجی به ترتیب شامل ۱) تحریم و انزوای اقتصادی، ۲) صدور قطع‌نامه‌های بین‌المللی و ۳) حضور نظامی بیگانگان در منطقه و ایران‌هراسی بود. چنان‌که مشاهده می‌شود، دو مورد اول تهدیدات خارجی نیز ماهیت اقتصادی دارند. در مراحل بعد نیز تهدیدات نظامی، سیاسی و اجتماعی قرار دارد. بر این اساس در پژوهش حاضر موقعیت راهبردی ج.ا.ایران براساس نتایج به دست آمده از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی در حیطه تدافعی تعیین شد؛ اما با توجه به معطوف بودن نقطه راهبردی به مرکزیت نمودار (نمودار شماره ۱)، امکان تدوین و طبقه‌بندی سایر الگوهای راهبردی نیز فراهم بود؛ لذا در قالب مدل S.W.O.T و براساس دیدگاه اعضای پنل پژوهش ترجیح داده شد چهار دسته راهبرد در قالب الگوهای (SO, OW, ST, WT) تدوین و براساس ماتریس (Q.S.P.M) طبقه‌بندی شوند. با ارجاع به جدول شماره ۱۵ می‌توان بیان کرد که به طور کلی استفاده از ظرفیت چین و روسیه در تدوین راهبردهای دفاعی - امنیتی مطلوبیت بالایی دارد، به طوری که پنج راهبرد نخست مبتنی بر استفاده بهینه از ظرفیت این دو کشور به ویژه در ابعاد اقتصادی و در راستای منافع ملی ج.ا.ایران است (در قسمت پیشنهادات به این راهبردها اشاره شده است). به عنوان مثال راهبردهایی از جمله:

- استفاده از موقعیت ژئواکونومیکی کشور در راستای همکاری اقتصادی با چین؛
- ایجاد پیوندهای تجاری با روسیه و شرکای منطقه‌ای آن؛
- بهره‌برداری اقتصادی از نفوذ سیاسی - نظامی ایران در منطقه به کمک چین و روسیه؛
- استفاده از موقعیت منطقه‌ای کشور در راستای بهره‌برداری از ظرفیت نظامی روسیه.

راهبردهایی با امتیاز بالا بودند که در جدول ۱۵ رتبه‌بندی شده است. البته در استفاده از ظرفیت‌های چین و روسیه باید این نکته را مدنظر قرار داد که با توجه به قدرت اقتصادی چین، این

کشور ظرفیت بالاتری برای همکاری در بخش اقتصادی دارد. علاوه بر این چین بنابه برخی ملاحظات سیاسی در زمینه همکاری های نظامی و تسلیحاتی نسبت به روسیه حساس تر و با محدودیت هایی برای توسعه این بُعد از روابط مواجه است؛ چنان که توافق ها و قراردادهای به عمل آمده میان ایران و چین نیز نشان می دهد که مباحث اقتصادی نسبت به موضوعات نظامی دست بالا را در روابط تهران - پکن داشته است، در حالی که روسیه در توسعه مناسبات نظامی و تسلیحاتی با ج.ا.ایران فعال تر و پیشرو است. آمار صادرات تسلیحاتی این دو کشور به ایران مؤید این مساله است. براساس داده های موجود در مؤسسه تحقیقات صلح بین الملل استهکلم، چین از ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۵، حدود ۲/۱ میلیارد دلار صادرات تسلیحاتی به ایران داشته در حالی که این رقم برای روسیه حدود ۴ میلیارد دلار است.

با عنایت به نکات فوق در پاسخ به سؤال پژوهش مبنی بر این که «چه راهبردهایی برای ج.ا.ایران برای بهره برداری از ظرفیت های چین و روسیه مناسب است؟» باید اشاره کرد که بنابه محاسبات کمی پژوهش، راهبردهای مبتنی بر تقویت امنیت اقتصادی در تعامل با این دو کشور (به ویژه چین) مطلوبیت بالاتری دارد به طوری که می توان بخشی از تهدیدهای خارجی و نقاط ضعف داخلی در حوزه اقتصادی را از طریق تعامل با این دو کشور کاهش داد و از سوی دیگر، نقاط قوت داخلی و فرصت های خارجی را در تعامل با آنها تقویت کرد. البته میزان مطلوبیت راهبردها (جدول ۱۵) نشان می دهد که گسترش همکاری نظامی در بُعد سخت افزاری امنیت نیز (به ویژه با روسیه) حائز اهمیت بوده اند. ذکر این نکته ضروری است که براساس نتایج به دست آمده از ماتریس عوامل خارجی، نقاط ضعف داخلی بیش از نقاط قوت است. هم چنین براساس ماتریس عوامل داخلی تهدیدات محیط خارجی بیش از فرصت هایی است که پیش روی جمهوری اسلامی ایران قرار دارد و این به معنای قراردادن ایران در موقعیت تدافعی است (نمودار ۱)؛ بنابراین شواهد نشان می دهد که ج.ا.ایران علاوه بر فشار خارجی، از نظر داخلی نیز نارسایی های جدی به ویژه در بُعد اقتصادی دارد از این رو، بنابه اضطرار و به دلیل محدودیت در توسعه روابط با کشورهای ثروتمند غربی به نظر می رسد که بهترین راه کار برای ج.ا.ایران استفاده از ظرفیت چین و روسیه در چارچوب سیاست نگاه به شرق است.

در پایان باید گفت که نتایج به دست آمده در این پژوهش مطلق نبوده و می‌تواند توسط پژوهش‌های مشابه ابطال گردد. با این وجود روش مورد استفاده در این پژوهش ساختار مناسبی را در اختیار علاقمندان به راهبردنگاری‌های دفاعی - امنیتی قرار می‌دهد. در واقع با استفاده از روش این پژوهش می‌توان از دقت مدل‌های کمی برای تدوین راهبردهای دفاعی - امنیتی استفاده کرد تا بدین وسیله از کلی‌گویی‌های رایج در مورد سیاست نگاه به شرق اجتناب کرد. البته ضروری است که در فرآیند تجزیه و تحلیل و گردآوری داده‌ها تا جایی که ممکن است از قضاوت‌ها و سوگیری‌های شخصی کاسته شود تا خروجی‌های تحقیق سودمندتر باشند. بدین منظور در تدوین راهبردها می‌توان از نظر متخصصین امر در قالب پنل راهبردی پژوهش استفاده کرد.

پیشنهادها:

راهبردهای ارائه شده در این پژوهش در واقع پیشنهاد‌های ارائه شده از سوی نگارندگان بود. حال آنکه در چارچوب مکتب کینهاگ، امنیت صرفاً در معنای نظامی آن خلاصه نمی‌شود. بدین منظور ابعاد مختلف امنیتی در این پژوهش مدنظر قرار گرفت که در ادبیات نظری با عنوان «امنیت موسع یا گسترش یافته» از آن یاد می‌شود. چنان‌که نظرسنجی‌های به عمل آمده نیز نشان داد تعدادی از تهدیدات و نقاط ضعف امنیتی پیش رو ماهیت صرفاً نظامی ندارند و اکثراً ابعاد اقتصادی دارند، لذا پیشنهاد می‌گردد آن دسته از راهبردهایی که ماهیت اقتصادی دارند، بیشتر مدنظر قرار گیرد. چنان‌چه در اولویت بندی نهایی نیز راهبردهایی با ماهیت اقتصادی بیشترین میزان مطلوبیت را کسب کردند. راهبرد تلاش برای «بهره‌برداری اقتصادی از نفوذ سیاسی و نظامی کشور در منطقه از طریق همکاری با روسیه و چین» یکی از کارگشایترین راهبردهای مطرح شده است. یعنی از نفوذ نظامی ایران در منطقه در راستای بهبود وضعیت اقتصاد داخلی کشور استفاده شود. به عبارت دیگر قدرت را تبدیل به ثروت کرد. در این زمینه می‌توان از توانایی‌های اقتصادی روسیه و به خصوص چین برای مشارکت در مناطقی که ایران نفوذ دارد استفاده کرد. ضمن اینکه مناطق مذکور در مسیر کریدور اقتصادی «آسیای مرکزی - غرب آسیا» در ابتکار کمربند راه چین قرار دارند.

شایان ذکر است که رویکرد نظامی روسیه در کنار رویکرد اقتصادی چین می‌تواند نقش تکمیلی داشته باشد و به شکل مکمل در عرصه امنیت نظامی و امنیت اقتصادی از آن بهره جست.

دو راهبرد پیشنهادی در این زمینه «ایجاد پیوندها اقتصادی با چین برای بهبود وضعیت اشتغال داخلی» و به‌طور همزمان «پیوندهای منطقه‌ای با روسیه و متحدان آن برای ایجاد بازارهای صادراتی» است که نمونه اخیر آن اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۱ است. این دو راهبرد در رتبه‌بندی نهایی به ترتیب رتبه ۲ و ۴ را به خود اختصاص دادند. اهمیت راهبردهای پیشنهادی در رابطه با روسیه و چین براساس میزان مطلوبیت به شرح زیر است:

- استفاده از موقعیت ژئواکونومیکی کشور در راستای مشارکت اقتصادی با چین و بهره‌برداری اقتصادی از آن (به‌ویژه در قالب ابتکار کمربند راه)؛
- مشارکت راهبردی با چین در راستای بهبود شاخص‌های درونی اقتصاد مانند اشتغال و توسعه (جذب شرکت سرمایه و شرکت‌های چینی)؛
- استفاده از موقعیت منطقه‌ای کشور برای بهره‌برداری از توان نظامی روسیه؛
- ایجاد پیوندهای تجاری با روسیه و شرکای منطقه‌ای آن در آسیای مرکزی، قفقاز و شرق اروپا جهت ایجاد بازارهای صادراتی (مانند اتحادیه اقتصادی اوراسیا و کریدور شمال - جنوب)؛
- تبدیل نفوذ سیاسی نظامی ایران در منطقه به منافع اقتصادی از طریق همکاری با روسیه و چین در کشورهای هدف (از طریق راه کارهایی چون ایجاد کمیسیون‌های اقتصادی چندجانبه)؛
- استفاده از ظرفیت علمی چین و روسیه برای کنترل بدون بازگشت نخبگان (مانند تفاهم‌نامه‌های دانشگاهی، تبادل استاد و دانشجو و حمایت مالی از نخبگان برای گذراندن دوره‌های کارآموزی در روسیه و چین).

1. Eurasian Economic Union (EEU)

فهرست منابع

- اتاق بازرگانی (۱۴۰۰)، آمار کل واردات و صادرات به مقصد ج.ا.ایران در سال ۱۳۹۹، قابل دسترسی در: https://www.tccim.ir/ImpExpStats_TariffCustomCountry.aspx?mode=doit. تاریخ دسترسی: ۲۰ مهر ۱۴۰۰.
- ایرنا (۱۳۹۸)، دستاوردهای سفر سرلشگر باقری به چین چیست؟ قابل دسترسی در: <https://www.irna.ir/news/83473521>. تاریخ دسترسی: ۱۹ مهر ۱۴۰۰.
- ایرنا (۱۳۹۸)، رزمایش مشترک ایران، چین و روسیه، قابل دسترسی در: <https://www.irna.ir/subject/83610068>. تاریخ دسترسی: ۱۸ مهر ۱۴۰۰.
- برنامه اول توسعه (۱۳۶۸)، قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/91755>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.
- برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹)، قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.
- برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۳)، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.
- برنامه دوم توسعه (۱۳۷۳)، قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/92488>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.
- برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹)، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/93301>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.
- برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶)، قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.
- بیانات مقام معظم رهبری، قابل دسترسی در دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- خبرگزاری صداوسیما، (۱۳۹۸)، سفر فرمانده نیروی دریایی ارتش به چین، قابل دسترسی در: <https://www.iribnews.ir/fa/news/2406665>. تاریخ دسترسی: ۱۹ مهر ۱۴۰۰.

- دوچپه‌وله (۲۰۲۱)، روسیه، چین و ایران در خلیج فارس رزمایش دریایی برگزار می‌کنند، قابل دسترسی در: <https://p.dw.com/p/3zNT0> تاریخ دسترسی: ۱۸ مهر ۱۴۰۰.
- رضایی، مسعود؛ وثوقی، سعید (۱۳۹۵)، ابعاد و محدودیت‌های روابط نظامی ایران و چین پس از برجام، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، سال هفتم، شماره ۴۵.
- روشندل، جلیل (۱۳۸۷)، امنیت ملی و نظام بین‌الملل، تهران: سمت.
- عسگری، محمود (۱۳۸۲)، امنیت و امنیت‌پژوهی، فصل‌نامه مطالعات دفاعی و امنیتی، سال دهم، شماره ۳۶-۳۷.
- فردآر، دیوید (۱۳۷۹)، مدیریت استراتژیک، ترجمه علی پارسائیان و سیدمحمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- فلاحی، احسان؛ امیدی، علی (۱۳۹۹)، تحلیل روابط دوجانبه چین و جمهوری اسلامی ایران در عرصه سیاست خارجی؛ شکاف بین انتظارات و واقعیات، دوفصل‌نامه دانش سیاسی، سال شانزدهم، شماره ۳۲.
- کلاتری، فتح‌الله (۱۳۹۴)، کاربست سیاست دفاعی با راهبرد دفاعی و راهبرد نظامی، مجله سیاست دفاعی، سال بیست‌وسوم، شماره ۹۲.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۷۲)، قانون موافقت‌نامه همکاری در زمینه استفاده صلح‌جویانه از انرژی هسته‌ای بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت فدراسیون روسیه، قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92184> تاریخ دسترسی: ۱۷ مهر ۱۴۰۰.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۲)، قانون موافقت‌نامه همکاری بین وزارت کشور جمهوری اسلامی ایران و وزارت کشور فدراسیون روسیه، قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/867603> تاریخ دسترسی: ۱۷ مهر ۱۴۰۰.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۸۰)، قانون معاهده اساس روابط متقابل و اصول همکاری بین جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه، قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/867603> تاریخ دسترسی: ۱۸ مهر ۱۴۰۰.
- ولی‌زاده، اکبر؛ صالحی، محمدرضا (۱۳۹۹)، مؤلفه‌های امنیتی تأثیرگذار بر روابط امنیتی ایران و روسیه در آسیای مرکزی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۳، شماره ۱.
- یورونیوز (۲۰۲۱)، رزمایش دریایی مشترک ایران و روسیه در اقیانوس هند، قابل دسترسی در: <https://per.euronews.com/2021/02/16/iran-and-russia-have-launched-a-joint-naval-exercise-in-the-indian-ocean> تاریخ دسترسی: ۱۷ مهر ۱۴۰۰.
- AEI (2021), China Global Investment Tracker, Available at: <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker>, Accessed on: 12/10/2021.
- Alterman, Jon.B (2021), China Headaches for Iran Deal, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Available at: <https://www.csis.org/analysis/china-headaches-iran-deal>, Accessed on: 12/10/2021.
- Buzan, Barry (1983), People, States and FeraThenationla security problems in international relations, Britain:Wheatsheaf book LTD.

- Community Tool Box (2020), SWOT Analysis: Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats, Available at: <https://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/swot-analysis/main>, Accessed on: 12/10/2020.
- Council on Foreign Relations (2021), The Iran-Russia Cyber Agreement and U.S. Strategy in the Middle East Iran, Available at: <https://www.cfr.org/blog/iran-russia-cyber-agreement-and-us-strategy-middle-east>, Accessed on: 9/10/2021.
- Davis Marybeth; Lecky, James; Froscher, Torrey; Chen, David; Kerevel, Abel & Schlaikjer, Stephen (2012), China-Iran: A limited partnership, US-China Economic and Security Review Commission.
- Eftekhari, Fardin (2021), Russia's careful calculus in supplying Iran with a high-tech satellite, Middle East Institute (MEI) Washington-based institution, Available at: <https://www.mei.edu/publications/russias-careful-calculus-supplying-iran-high-tech-satellite>, Accessed on: 9/10/2021.
- Gady, Franz-Stefan (2015), "Russia and Iran Sign Military Cooperation Agreement", THE DIPLOMAT, Available at: <https://thediplomat.com/2015/01/russia-and-iran-sign-military-cooperation-agreement/>, Accessed on: 9/10/2021.
- Gady, Franz-Stefan (2015), "Will Iran order 150 New Fighter Jet from China?", THE DIPLOMAT, Available at: <https://thediplomat.com/2015/08/will-iran-order-150-new-fighter-jets-from-china>, Accessed on: 11/10/2021.
- Gady, Franz-Stefan (2016), "Iran, China Sign Military Cooperation Agreement", THE DIPLOMAT, Available at: <https://thediplomat.com/2016/11/iran-china-sign-military-cooperation-agreement>, Accessed on: 11/10/2021.
- Gady, Franz-Stefan (2017), China, Iran to Deepen Military Ties, THE DIPLOMAT, Available at: <https://thediplomat.com/2017/12/china-iran-to-deepen-military-ties/>, Accessed on: 11/10/2021.
- Garver, John (2013), "China-Iran relations: cautious friendship with America's nemesis", China Report, Vol. 49, No. 1.
- Garver, John. W (2011), China and Iran: Ancient Partners in a Post-imperial World, Washington: University of Washington Press.
- Garver, John. W (2016), "China and Iran: expanding cooperation under conditions of US domination, in Niva Horesh (ed), Toward Well-Oiled Relations? (pp. 180-205), London: Palgrave Macmillan.
- Gill, Bates (1998), "Chinese Arms Exports to Iran", China Report, Vol. 34. No. 3.
- oble, Paul (2020), Russia, Iran Expand Military Cooperation Against US and Europe in Gulf, Eurasia Daily Monitor, Vol. 17, No. 137, Available at: <https://jamestown.org/program/russia-iran-expand-military-cooperation-against-us-and-europe-in-gulf/>, Accessed on: 9/10/2021.
- Haider, Syed Fazl-e (2020), "The Strategic Implications of Chinese-Iranian-Russian Naval Drills in the Indian Ocean", China Brief, Vol. 20, Np. 1.
- Harold, Scott & Nader, Alireza (2012), "China and Iran: Economic, Political, and Military Relations", Center for Middle East Public Policy, International Programs at Rand, occasional paper.
- Kassianova, Alla (2006), "Russian Weapons Sales to Iran Why They Are Unlikely to Stop", PONARS Policy Memo, No. 427.
- Mehdi, Zafar (2020), Iran likely to renew 20-year agreement with Russia, Available at: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-likely-to-renew-20-year-agreement-with-russia/1917909>, Accessed on: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-likely-to-renew-20-year-agreement-with-russia/1917909>, Accessed on: 3/10/2021.

- Ministry of Foreign Affair (2021), Russia Sign Information Security Cooperation Pact, Ministry of Foreign Affair Islamic Republic of Iran, Available at: <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/625777/iran-russia-sign-information-security-cooperation-pact>, Accessed on: 9/10/2021.
- Puri, Samir (2017), The Strategic Hedging of Iran, Russia, and China: Juxtaposing Participation in the Global System with Regional Revisionism, Journal of Global Security Studies, Vol. 2, No. 2.
- Quamar, Muddass & Lakshmi, Priya (2021), China-Iran Comprehensive Strategic Partnership: Likely Challenges for India, Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses (MP-IDSA).
- Reuters (2016), Iran and China conduct naval drill in Gulf, Available at: <https://www.reuters.com/article/us-iran-china-military-drill-idUSKBN1990EF>, Accessed on: 11/10/2021.
- Segev, Hiddai (2021), "China and Iran: Resurging Defense Cooperation?", Institute for National Security Studies (INSS), Special Publication.
- Shakoor, Abdul (1995), Central Asia: The US Interested Perception and its Security Policies. Eurasia Studies, Vol. 2, No. 2.
- Shariatinia, Mohsen & Azizi, Hamidreza (2017), "Iran-China cooperation in the silk road economic belt: from strategic understanding to operational understanding", China & World Economy, Vol. 25, No. 5.
- SIPRI (2021), SIPRI Arms Transfers Database, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Available at: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>, Accessed on: 10/10/2021
- Smith, Mark (2002), The Russo-Iranian Relationship, Conflict Studies Research Centre, Occasional Brief, No. 93.
- UNTC (2001), The Treaty on the Basis of Mutual Relations and Principles of Cooperation between Iran and Russia, Available at: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280080a13>, Accessed on: 3/10/2021.
- Wahyuningtias, A Zulkarnain & Putranto, T S (2018), "Analysis of IFE, EFE and QSPM matrix on business development strategy", Earth and Environmental Science, Vol. 126, No. 1.
- Wuthnow, Joel (2015), "China-Iran Military Relations at a Crossroads", China Brief, Vol. 15, No. 3.
- Xinhua (2021), China, Iran sign agreement to map out comprehensive cooperation, Available at: http://www.xinhuanet.com/english/2021-03/28/c_139841044.htm, Accessed on: 3/10/2021.

